

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
Ústav bohemistiky

Bakalářská práce

**TAJEMNO A TAJEMSTVÍ V ZEYEROVĚ DOMU
U TONOUCÍ HVĚZDY**

Vedoucí práce: Tureček Dalibor, prof. PhDr. CSc.

Autorka práce: Alena Střelečková

Studijní obor: Bohemistika v praxi

České Budějovice

2008

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem svoji bakalářskou práci na téma *Tajemno a tajemství v Zeyerově Domu U tonoucí hvězdy* vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedenými v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s §47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

V Českých Budějovicích, 31. 7. 2008.

Alena Střelečková

Poděkování

Děkuji vedoucímu práce, prof. PhDr. Daliboru Turečkovi, CSc., za cenné rady, připomínky, trpělivost, čas, který mi věnoval, a také Mgr. Davidu Skalickému za jeho neobyčejně přínosné naratologické semináře.

Anotace

V této práci sledujeme, jakým způsobem se realizují motivy tajemství a tajemna v jedné Zeyerově novele, v Domě U tonoucí hvězdy. Její první část je věnována analýze jednotlivých rovin díla, při které odhalíme a definujeme, jakými postupy se zde tvoří tajemno a co vytváří napětí u čtenáře. Projdeme tak roviny prostředí, postav, času, děje a vypravěče. Součástí rozboru je i srovnání s poetikou tvůrce podobného typu próz, Zeyerova současníka Jakuba Arbesa. Ve druhé části práce aplikujeme na primární text teorii románu zasvěcení a prozkoumáme, jak se změní způsob jeho čtení a jak se dají tyto znalosti využít při jeho interpretaci. Za základní literaturu nám poslouží teorie Daniely Hodrové, zejména její monografie Místa s tajemstvím a Román zasvěcení.

Summary

Mystery in the novel Dům U tonoucí hvězdy of Julius Zeyer

In this final work we watch how the motifs of mystery are realized in the novel Dům U tonoucí hvězdy of Julius Zeyer. In the first part we will be analyzing individual plans of the novel and defining how is the mystery made and what makes the reader's tension. We will be analyzing plans of the time and space, the figures, the plot and the narrator. We will compare poetics of Julius Zeyer and Jakub Arbes, especially using methods of making mystery. In the part two of this work we will be looking for agreements and differences between the novel and the theory of the initiation novel. The basic literature is Místa s tajemstvím and Román zasvěcení, books of Daniela Hodrová.

OBSAH

<i>Úvod</i>	7
1 Rozbor tajemných prvků	9
<i>1.1 Prostředí</i>	<u>9</u>
1.1.1 Kostel	9
1.1.2 Okolí kostela, uličky a dům U Tonoucí hvězdy	10
1.1.3 Jednotlivé byty v domě	13
1.1.4 Řeka	14
1.1.5 Komparace dvou poetik: Zeyer a Arbesův Svatý Xaverius	15
<i>1.2 Postavy</i>	<u>20</u>
1.2.1 Severin	20
1.2.2 Daniel Rojko	22
1.2.3 Ostatní obyvatelé domu a jejich příběhy	24
1.2.4 Tajemnost postav z domu U Tonoucí hvězdy	28
<i>1.3 Čas</i>	<u>30</u>
1.3.1 Přítomnost	30
1.3.2 Minulost	31
1.3.3 Rozbor času podle Genettových kategorií	32
1.3.4 Motiv tajemna a tajemství v rovině času	33
<i>1.4 Děj</i>	<u>34</u>
1.4.1 Hlavní děj	34
1.4.2 Příběhy jednotlivých postav	37
1.4.3 Tajemný hybatel děje	39

<i>1.5</i>	<i>Vypravěč</i>	<i>39</i>
1.5.1	Vypravěč hlavního příběhu	39
1.5.2	Vyprávění v příběhu	41
<i>1.6</i>	<i>Tajemství ukryté v řeči</i>	<i>41</i>
1.6.1	Levana a tři matky žalu	42
1.6.2	Letící země	45
2	Dům U tonoucí hvězdy jako román zasvěcení?	47
<i>2.1</i>	<i>Trojúhelník zasvěcení</i>	<i>47</i>
2.1.1	Severin jako adept zasvěcení	48
2.1.2	Rojko – adept i zasvětitel	49
	Závěr	52
	SEZNAM LITERATURY	55

Úvod

Zeyerova novela *Dům U tonoucí hvězdy*¹ (poprvé časopisecky, 1894, knižně 1897) je jedním z pozdnějších a vrcholných děl svého autora, Julia Zeyera. Je v pravém smyslu jejich vrcholem, neboť při její výstavbě zúročuje autor zkušenosti nabyté v dílech předchozích; a to jak ve směru formálním, tak myšlenkovém. Vnitřní duševní rozervanost hlavních hrdinů je vpravdě romantického charakteru² a objevuje se už v jeho prózách předchozích. Zde však nabyla svrchu a objektem zkoumání se stává lidská duše samotná.

Stav, který prožívají oba hlavní hrdinové, zklamání ze současného stavu myšlení, přístupu k základním otázkám umění, náboženství a filozofie, je příznakem doby, ve které novela vzniká a vychází, tzv. fin de siècle. Otázkou je, do jaké míry nám tento údaj může pomoci při interpretaci textu, nebo zda je pro ni vůbec potřebný. *Dům U tonoucí hvězdy* je v tomto smyslu velmi těsně spjat s historickým kontextem, ve kterém vychází, ale nedomnívám se, že by tato informace mohla ovlivnit naše chápání textu, tudíž zde převážně s jeho vztahem k době vzniku pracovat nebudeme. Zcela se mu však v některých kapitolách nevyhneme, bude to ale spíše záležitost příznaková. V prostoru textu nalezneme dostatek textových signálů, které zodpoví všechny naše otázky, a tak nebudeme mít důvod jej opouštět. Ani myšlenka poselství autora díla, Julia Zeyera, k adresátům, čtenářům, nemá valnou oprávněnost, a tak na něj v pravém smyslu smrti autora pro naše účely zapomeneme.

První část práce je věnována analýze, při které projdeme všechny vrstvy a roviny díla, které jsme s dostupnými nástroji schopni rozebrat. Zaměříme se především na tajemné prvky a prvky s tajemstvím. Abychom mohli definovat, co zakládá tajemnost a jak je vytvářeno tajemství *Domu U tonoucí hvězdy*, prozkoumáme rovinu prostředí, postav, času, děje a podíváme se, jak je konstruován vypravěč.

¹ Původní pravopis ponechávám v názvu díla: „**Dům U tonoucí hvězdy**“ – podoba názvu podle vydání z roku 1957, viz Použitá literatura. V případě, že nazývám dům samotný, pravopis upravuji podle současných norem: na „**dům U Tonoucí hvězdy**“.

² Pro tyto rozmanité romantické rysy svých hrdinů i prostoru, v němž se pohybují, bývá Zeyer označován za novoromantika (např. NOVÁK, J. V. + A. *Přehledné dějiny literatury české*, s. 692.). V jistém smyslu mají jeho prózy znaky literatury romantické, ve smyslu jiném je ovšem v mnohém překonávají. Termín novoromantismus je ovšem značně rozpolcený, proto jej raději neužívám.

Teoretické zázemí nám poskytne především teorie Daniely Hodrové, zejména pak její monografie *Místa s tajemstvím*³ a *Román zasvěcení*⁴. A jak se dívá autorka těchto teoretických publikací na problematiku místa s tajemstvím? Říká, že místo s tajemstvím může nabýt podoby prostředí, postavy i věci, že je nositelem paměti. Tajemství lze tedy identifikovat nejen v rovině prostoru, ale můžeme jej nalézt i ve všech ostatních rovinách, převtělené do nejrůznějších podob.

Zbývá ještě dovysvětlit, jakým způsobem vlastně chápeme tajemství my v této práci? Tajemství je prvořadě něco, co je skryto, nepřeje si být viděno, odhaleno. My se budeme snažit přijít na systém mechanismu, který ukrývá, zatajuje skutečnosti a na druhé straně je zprostředkovává nám, čtenářům. Soustředit se budeme také na *funkčnost* prvků s tajemstvím, budeme sledovat jejich vliv a působení na čtenáře, také jejich vliv na děj a samotný text.

Ve druhé části práce nám pak teorie románu zasvěcení pomůže podívat se na text trochu jiným způsobem a získat nový náhled na něj. Jiný způsob čtení by mohl obohatit naše vnímání textu a pomoci snad při jeho interpretaci.

Další literárně-vědné nástroje pro rozbor našeho díla nám poskytne také Poetika vyprávění literární teoretičky Shlomith Rimmonové-Kenanové⁵.

V rozboru budeme postupovat od analýzy jednotlivých rovin textu, v nichž pokaždé definujeme využití postupů s tajemstvím a prvků tajemna. Rozdělení na jednotlivé roviny je potřebné pro naši analýzu, je však třeba podotknout, že není zcela relevantní hovořit o rovinách jako o oddělených vrstvách textu. Text takto nefunguje, a my víme, že každá jeho část má souvislost s každou, jsou na sobě závislé, ovlivňují se a prolínají. Proto i v naší práci budeme těmito rovinami volně „proplouvat“, jejich oddělení nám bude sloužit pouze jako metodické vodítko.

V závěru práce pak porovnáme prvky iniciačního románu, jak je popisuje Daniela Hodrová, s tajemnými prvky nalezenými v textu *Domu U tonoucí hvězdy*. Budeme zkoumat jejich podobnost a také míru uplatnění postupů zásvětního románu.

³ HODROVÁ, D. *Místa s tajemstvím*.

⁴ HODROVÁ, D. *Román zasvěcení*.

⁵ RIMMONOVÁ-KENANOVÁ, S. *Poetika vyprávění*.

1 Rozbor tajemných prvků

1.1 Prostředí

1.1.1 Kostel

Kostel má v Domě U tonoucí hvězdy zásadní postavení. Je to také vůbec první místo, kde se čtenář ve fikčním světě ocitá. Víme něco málo o jeho vnější podobě, je dřevěný, má zajímavou architekturu a víme také nějaké skutečnosti o něm – zařazení do pozdně gotické doby.

„Zbytek staré, ba prastaré Paříže, rozprostřený kolem kostela sv. Juliána, je zběžným navštěvovatelům jejím obyčejně tak málo znám jako onen dřevní, přechodně gotický chrámek sám, jenž i ve své nynější chudobě a oloupenosti přece ještě mezi nejvzácnější a nejzajímavější stavební památky města patří.“⁶

Tento popis odkazuje právě ke kostelu, vyvstává z něj však více otázek než odpovědí: Jak si jej lze představit? Čím vysvětlit onu *nynější chudobu a oloupenost* kostela? Tato útržkovitost podaných informací je základem tajemnosti, která je ještě dále stupňována.

Významným dílem k ní přispívá také denní doba, kdy je kostel hrdinou navštěvován. Jedná se o podvečer. Tato denní doba je zajímavá nejen tím, že se koná bohoslužba a chrám ožívá a naplňuje se věřícími orientálního vzezření, ale lze také přemýšlet o tom, jaké má soumrak konotace sám o sobě (kromě toho, že jsou zde využity k popisu barevné odstíny – více k tomu viz níže, kap. 2.1.2 – Okolí kostela, uličky a dům U Tonoucí hvězdy). Je to totiž jakási přechodná doba mezi dnem a nocí; jestliže budeme uvažovat o tom, že ve dne je vše jasné a noc naopak odkazuje k tajemství, tajemnu, pak podvečer znamená přechod mezi těmito dvěma póly – je v něm obsaženo jakési váhání, pochyby, vše, co bylo jasné ve dne, nyní už tak jasné není.

„V soumraku sklánějícího se dne a v dýmu kadidla zdáli se i věřící obřadu přítomní neobyčejně zajímaví; kostel je totiž přenechán syrským křesťanům v Paříži bydlícím, a vysoké jejich postavy, temné oči, smědé tváře dávaly celému tomu shromáždění tak cizí, nezvyklé vzezření.“⁷

⁶ ZEYER, J. *Dům U tonoucí hvězdy*, s. 7.

⁷ ZEYER, J. *Dům U tonoucí hvězdy*, s. 8.

Tím jsme se dostali k dalšímu prvku, a sice k postavám tajemných věřících, kterých je kostel v tuto dobu plný. Tento dav je tajemný, protože je anonymní a jeho tajemnost narůstá tím, že jde o syrské křesťany. V jejich popisu totiž figuruje temnost, snědost, jejich vzezření je popsáno jako *nezvyklé a cizí*. S tmavou barvou či temným nádechem se budeme setkávat i později, jde o velmi častou charakteristiku prvků v tomto textu. Zcela logicky – temný, tmavý, neprobádaný = tajemný. Snědá barva tedy odkazuje k tajemnosti.

Scéna prvního setkání Severina s Rojkem, která se v kostele odehraje, je důležitým prvkem textu. Severin nejprve slyší *dlouhý, srdceryvný vzdech* – zná tedy jen útržek skutečnosti, neví, kdo a proč vzdychá – a *vzrušen* se ohlíží po člověku, který tak srdceryvně vzdychl. Po určitou dobu zde panuje napětí, kdy, očima Severina, čtenář nevidí to, co je popisováno, pouze slyší, může si jen domýšlet a domnívat se. Pak Rojka sice uvidí, ale opět neví více – jen to, jak vypadá. Důvod jeho hlubokého zármutku je pro něj tajemstvím. Toto tajemství pak Severin bude toužit odhalit a sám přijde na mnoho dalších otázek, na které bude chtít znát odpověď. Spolu s ním touží po odhalení tajemství i potenciální čtenář, který prostřednictvím Severina do fikčního světa nahlíží.

1.1.2 Okolí kostela, uličky a dům U Tonoucí hvězdy

Kostel, jeho okolí i dům, který bude středem našeho zájmu, jsou součástí staré čtvrti Paříže. Jde o část města, která není příliš známá ani navštěvovaná (viz první ukázkou předchozí kapitoly), je svým způsobem jiná a zvláštní.

„Okolí Sv. Juliána pak je nadmíru malebné i jižnějším rázem svým i patinou zašlých věků, obzvláště k večeru, v tlumeném, a přece teplém zbarvení těch nevyrovnaných pařížských západů slunce, v kouzlu toho modravého, svítivého soumraku, který tak podivně i sebezbanálnější ulice idealisuje.“⁸

Zde vidíme, jak denní doba a její barevné odstíny propůjčily prostředí tajemný ráz; stačí, aby se ve fikčním světě trochu potmělo, slunce pak při svém západu dodalo zbývající barevnost, a zvláštnost prostředí je dokonce explicitně vyjádřená v textu použité ukázkou.

⁸ ZEYER, J. *Dům U tonoucí hvězdy*, s. 8.

Také ona *patina zašlých věků* je velký prostor pro čtenářovu imaginaci, působí velmi tajemně. Starobylost domů si totiž nese všechnu svou minulost s sebou, je do nich nesmazatelně vryta a otištěna. Podle Daniely Hodrové jsou místa s tajemstvím více než místa jiná nositeli paměti. V teorii Hodrové obsahují všechny vzpomínky na příběhy, které se na nich odehrály, jako i na všechny bytosti a věci, které se zde kdy ocitly. Minulost míst je pak silně znatelná i v jejich přítomnosti.⁹ Právě tento případ lze zaznamenat i ve sledované novele; ještě více než v prostředí staré pařížské čtvrti nalezneme tyto aspekty v samotného domě U Tonoucí hvězdy (jejich rozbor viz níže v této kapitole).

Zastavme se ještě na chvíli u popisu domů, které se ve čtvrti nacházejí. I u nich lze totiž vyzorovat množství zajímavých a tajemných symbolik.

„Bývalo mi uměleckým požitekem prohlížeti si sousedství Sv. Juliána, vysoké ty zčernalé domy, vetché, chmuřící se pod jasným nebem, ty příbytky tajuplné, za jejichž brzy nepoměrně nízkými dveřmi, brzy vysokými, zvětralými portály se perspektivy temných chodeb, koridorů a dřevěná schodiště zjevovaly. Obzvláště ty schody účinkovaly často na mou obraznost: nebyl bych se divil, kdyby náhle s některých se proud krve lil, tak vypadaly tragicky! Co se mohlo vše v těch domech dít!“¹⁰

Budeme-li vycházet z teorie Daniely Hodrové, můžeme „stopovat“ prvky tajemství u jednotlivých částí domů: celkově jsou vysoké, zčernalé – zde nalzáme opět již zmíněnou temnost, závojem zahalenou skutečnost, která láká odhalit, zároveň velkou míru tajemnosti, domy jsou zčernalé a vetché proto, že jsou jistě staré, a tak implikují podle výše popsaného klíče neznámé příběhy i osoby. Jestliže dveře a práh jsou *hranicemi tajemného domu*¹¹, pak velmi *nízké dveře*, které se zde objevují, mohou symbolizovat nesnadnost vstupu do nitra domů a tím nesnadnost poznání pravdy o jejich tajemství, též *temné chodby*, které se za nimi nacházejí, naznačují vnitřní složitost, komplikovanost tajemství a více než kde jinde se zde potvrzuje teorie o místech s tajemstvím a jejich vnitřní podobě labyrintu¹².

Není také zanedbatelné, že na vypravěče působí tak mocně právě *schodiště*: co to znamená? Jak už jsme si vyložili výše, cesta do vnitřku domů neznámá nic více

⁹ HODROVÁ, D. *Místa s tajemstvím*, s. 10.

¹⁰ ZEYER, J. *Dům U tonoucí hvězdy*, s. 8.

¹¹ HODROVÁ, D. *Místa s tajemstvím*, s. 72.

¹² Daniela Hodrová shledává vnitřní podobu labyrintu, spolu s implikovaným blouděním hlavního hrdiny v něm, významnou vlastností míst s tajemstvím. Viz HODROVÁ, D. *Místa s tajemstvím*, s. 12.

a nic méně než cestu za tajemstvím samým. *Dřevěné a rozviklané* schody poukazují opět na nesnadnost (možná i nebezpečnost) proniknutí k jádru.

Dalším z důležitých prvků domů jsou okna. Okno znamená de facto pohled do nitra, přeneseně pak pohled do duše. Jejich průhledem lze tedy nahlédnout do skrytých tajemství domu. V textu vypravěč podle vnějších znaků oken, podle toho, jak vypadají, soudí, co se děje uvnitř, kdo by tam mohl být apod., snaží se nahlédnout dovnitř. Více se oknům budeme věnovat v další kapitole.

K tajemnosti prostředí staré pařížské čtvrti přispívá také to, že vypravěč, jehož pohledem je okolí chrámu nazíráno, prožívá všechny uvedené charakteristiky velice niterně a že jim přikládá nemalý význam. Tato skutečnost přiměje čtenáře k pozastavení a k tomu, že sám nakonec považuje tyto jevy za důležité.

Dům, který zajímá vypravěče nejvíc a který si sám pro sebe nazve U Tonoucí hvězdy, nepostrádá žádnou z výše zmíněných vlastností. Uvnitř domu je šero, zapadá sice do řady okolostojících domů, ale vypravěče přitahuje víc než ty ostatní, takže touží poznat, jací obyvatelé v něm bydlí a jaké jsou jejich příběhy. Tajemnost domu je zvýšena *rozpuklým domovním znakem*, který představují *heraldicky stylizované vlny a v nich topící se hvězda*¹³. Co všechno může tento znak znamenat, zčásti již dříve zodpověděli literární historici a teoretikové. Nejčastěji je spatřována souvislost mezi tonoucí hvězdou a koncem devatenáctého století, kdy je román psán. V době začínající převahy vědy a racionálního uvažování nad uměním a náboženstvím je zoufale hledána a postrádána víra a opora, tato bezútěšnost je pak spatřována v obrazu tonoucí hvězdy jako symbolu tonoucí naděje na záchranu lidské duše¹⁴.

Celkově má prostředí staré čtvrti s domem i kostelem ještě jinou funkci, která souvisí se samotným tématem románu. Jako zástupný symbol se stává ztělesněním *staré, pravé* pravdy o životě, která touží být odkryta, její tajemství chce být rozluštěno. Dům je pak její částí, skrze kterou je tato pravda poznávána a odhalována. Proto je možné chápat text i tak, že jde v podstatě i o noetický problém, o to, zda a jak je pravda o světě poznatelná a jakým způsobem se jí lze dopátrat.¹⁵

¹³ ZEYER, J. *Dům U tonoucí hvězdy*, s. 9.

¹⁴ Např. OTRUBA, M.; HOMOLOVÁ, K.; et al. *Julius Zeyer*. In : *Čeští spisovatelé 19. století*, s. 233.

¹⁵ Kromě toho bývá román vnímán také jako text s problémem psychologickým; je zde poměrně podrobně analyzován duševní stav hlavních i vedlejších postav, jejich pocitů i obav v souvislostech s jejich životními událostmi.

1.1.3 Jednotlivé byty v domě

Další děj vede hrdinu příběhu více a více do nitra domu. Jen velmi postupně se dozvídá informace, které jej zajímají, poznává příběhy a obyvatele domu. Tajemnost zde tvoří právě ona nedořečenost, to, že vypravěč zná vždy na nějaký čas jen kousek pravdy a zbytek si domýšlí, později se mu však dostane vysvětlení. Nezdířka následuje zklamání, zborcení iluzí. Jakým konkrétním způsobem jsou zjevovány skutečnosti, se podíváme nyní.

Poté, co se vypravěč ocitne ve staré čtvrti u domu U Tonoucí hvězdy, začne si okamžitě představovat, kdo v domě bydlí a jak to uvnitř vypadá. Soudí především podle vnějších znaků – podle oken, a také nahlíží dveřmi dovnitř, do chodby ke schodišti – touží odhalit tajemství domu. Uvnitř je šero, dům je pro vypravěče jaksi nedostupný. Setkání s Rojkem ještě není vstupenka do domu; na to, aby se do něj dostal, si musí počkat ještě poměrně dlouhý čas (a s ním i čtenář!). Ani pak však nevydá dům svá tajemství všechna najednou, vypravěč se musí spokojit pro začátek s tím, že nahlédne tu do jedné, tu do oněch dveří, zahlédne jen některé součásti nábytku apod. a než se dostane blíže k obyvatelům domu, musí vždy čekat a zatím se jen domýšlet – to zvyšuje jeho (a zároveň také čtenářskou) netrpělivost (a tím i tajemnost). Dokud se vypravěč i čtenář nedozví dopodrobna příběh daného člověka a nepřejde do jeho příbytku, nelze soudit nic konkrétního – tajemství je přítomné do momentu vysvětlení.

„Celý dům byl jako zakletý, ale když jsem přišel o jakési poloposchodí níž, povstal náhlý šum, dveře jednoho z bytů se prudce rozlétly a mladý, plavý voják, švihácky učesaný, s voskovanými kníry, typ vědomého „krasavce“, vyrazil na chodbu a zaklel. Osvětlen proudem paprsků lijících se z lampy v pokoji, stál okamžik na šeré chodbě. Za ním objevila se ženština, rozcuchaná, nehezka, chudě oděná, uplakaná.

„Leone, drahý můj Leone!“ ... „Čert s tebou, ohyzdo!“ ...

Zastavil jsem se mimoděk. ... Vidouc pouze mě, zachmuřila se nevlídně, utřela si slzy rukávem, jak to děti dělají, a vešla do svého bytu, bouchnuvši silně dveřmi za sebou.“¹⁶

Byty v domě však mají společné znaky. Zajímavé je, že na chodbě je prokazatelně šero (jako například v ukázce) a vnitřní prostory bytů, jak je v textu zmíněno, jsou osvětleny svíčkou či lampou (tamtéž). Zde se dá vyvodit obecná

¹⁶ ZEYER, J. *Dům U tonoucí hvězdy*, s. 54-55.

symbolika, kterou dům ukrývá: z šera chodby (nevědomosti, tajemství, tajemna) je třeba přejít do osvětlených bytů, které ukrývají odpovědi na otázky, vysvětlení.

1.1.4 Řeka

Řeka, okolí řeky či nábřeží jsou typem prostředí, který se v textu vyskytuje sice málo, ale existují důvody k tomu, abychom je přesto pokládali za důležité vzhledem k našemu problému. Řeka samotná není místem tajemství, i když by se o tom dalo uvažovat. Sama o sobě implikuje významy jakési věčnosti, plynutí, stále proměnlivosti všeho – i ty mohou mít souvislost s významy, které text přímo obsahuje.

„Vyšel jsem z domu časně. Jitro bylo krásné, a když jsem se ocitl u Sekvany, lákala mě blýštící voda k jízdě po mírně houpajících se vlnách. Stoupl jsem na malý, právě odjíždějící parník a zajel po řece dolů až do St. Cloud. Nebylo tam živé duše; procházel jsem se dlouho s pravou rozkoší pod šumícími stromy. ... V tichém nadšení objímal jsem nebe i zemi, bylo mi, jako bych ji políbit měl, tu „naši matku, syrou zemi“, jak ruský lid tak poeticky něžně zpívá, ale náhle v té radosti nad slunečním svitem padla mi zase melancholie, nevysvětlitelná, na srdce jako stín táhnoucího po obzoru oblaku. Náhle bylo mi, jako bych na tu matku naši, zemi, hleděl s nějakého hlediska mimo ni, a viděl jsem ji celou, celou, nejen tu její část před sebou, šířící se v obejmutí nesmírného horizontu až do ohraničujících ji na sklonku nebes mlh. ...“¹⁷

U řeky se odehrávají vždy tajemné děje. Jsou to chvíle vidin, jasnozření. Jsou to právě chvíle, kdy vystupuje hrdina jakoby sám ze sebe, nazírá zemi z nějakého jiného pohledu, vidí ji letící, řítící se. Tyto vidiny prožívá jak vypravěč – Severin, tak Rojko.

Tyto tajemné děje, které se odehrávají u řeky (ne sice výhradně, je ale pravdou, že u řeky se odehrávají jen tyto děje) posouvají její význam v textu s ohledem na míru tajemnosti. Severin se po řece plaví, aby vzápětí dosáhl jasnozření a pak se vrátil zpět, cesta tedy pro něj znamená cestu za pravdou, za odhalením tajemství. V souvislosti s významy, které jsme řece přiřkli v prvním odstavci této kapitoly, můžeme říci, že smíření se s plynutím času a pochopení jeho běhu vede k poznání pravdy. Že skrze poznávání o plynutí času ať už v minulosti, přítomnosti, či budoucnosti, poznáváme celkově.

¹⁷ ZEYER, J. *Dům U tonoucí hvězdy*, s. 16-17.

„...zahlédl jsem Rojka. ... Podepíral se o zábradlí, ale nehleděl na vodu, po které lodi pluly a která se krásná, temnozelená hlubokým valila proudem s obrazem obrovského města, zrcadlícího se v jejích vlnách. Volal jsem na Rojka, zdravil jej zdaleka, mával kloboukem, on však mě neviděl ani neslyšel.“¹⁸

Také Rojko prožívá u řeky momenty, kdy je „mimo sebe“, blouzní; o příhodě citované ukázky později říká, že to k němu *mluvili oni*. Všimněme si, jak je zde řeka *krásná, temnozelená a hluboká*, to naznačuje, jako by měla také své tajemství, které chce sdělit.

Nápadnou souvislost spatřuji v našem textu s teorií zászvětního románu Daniely Hodrové. Ve středověkém románu zászvěcení, kterým se autorka především zabývá, je řeka prostorem přerodu, přechodu mezi dvěma světy, zastupuje jakousi cestu, po které není návratu, a po níž se hrdina ubírá, aby dosáhl jasnozření či setkání s vyšší bytostí. Posléze se tak stává adeptem zászvěcení. I zde prožívá Severin něco obdobného, podle mého názoru po tomto vidění začne odhalovat (jsou mu odhalovány) pravdy. Více se souvislosti mezi Domem U tonoucí hvězdy a románem zászvěcení budeme věnovat v samostatné kapitole.

1.1.5 Komparace dvou poetik: Zeyer a Arbesův Svatý Xaverius

Nabízí se nyní srovnat, jakým způsobem je tajemnost prostředí tvořena u Jakuba Arbesa proti tomu, jak jsme ji rozebrali na Zeyerově Domu U tonoucí hvězdy. V Arbesově Svatém Xaveriu se také pracuje s tajemstvím, a to hned na několika rovinách. V rovině prostředí se nám nejlépe ukazují postupy, kterými se zde tvoří tajemství, a zároveň na nich můžeme demonstrovat pojetí tajemnosti celkově v této próze.

- **Kostel**

Stejně jako u Zeyera je významným typem prostředí ve Svatém Xaveriu chrám. Při jeho první návštěvě hrdinou je odpoledne, z našeho hlediska nijak zvlášť významná denní doba, ale opět se zde pracuje se světlem.

„Bylo odpoledne a sluneční paprsky vnikající do chrámu od jihozápadu byly příčinou, že k západu obrácený obraz nalézal se v nejlepším světle.“¹⁹

¹⁸ ZEYER, J. *Dům U tonoucí hvězdy*, s. 38.

¹⁹ ARBES, J. *Svatý Xaverius*. In : *Romaneta*, s. 12.

Veškerá pozornost přítomných v chrámu se soustředí na obraz. Scéna první návštěvy kostela není konstruována nějak nadměrně tajemně, čtenář ale z textových signálů tuší, že obraz bude v centru dění. Právě proto, že se v kostele nic víc napoprvé nestane, z důvodu jisté nevyčtenosti tušeného, je takto založena tajemnost kostela i obrazu. Není také opomenutelné, že čtenář v tuto chvíli ještě neví, jak obraz vypadá, to se dozvídá až později.

Již druhé navštívení kostela však přinese tolik tajemnosti najednou, že se tento „deficit“ vynahradí.

„Bylo právě požehnání, ale chrám byl skoro prázdný. Nevšiml jsem si kněze u oltáře, ani lidí v chrámě, poněvadž v známém mi kostele kromě obrazu svatého Xaveria, před kterým jsem právě stál, v okamžení tom pranic mne nezajímalo.

Bylo to asi v tutéž dobu, jako když jsem byl obraz ten poprvé spatřil ve společnosti přítelově. Nalézal se opět v nejlepším světle; sluneční paprsky vnikající oknem nad oltář odrážely se od protější stěny a padaly pak zase na oltářní obraz tak, že nemohl jsem si přáti lepšího osvětlení vzácné této malby.“²⁰

Tento úvod, popis světla v kostele i pozdější události, jako počínání neznámého muže s kovovým nástrojem, tvoří velmi hutnou atmosféru kostela. K tajemnosti se přičítá to, že hrdina přišel tentokrát *sám*, chrám je také téměř prázdný, a její prvky mohou působit tím mocněji. Hrdina je však upoután zrakem k obrazu. Pak přijde na řadu scéna, kdy si sedne do zpovědnice, aby lépe viděl na obraz. Toto jeho neobvyklé chování vytváří značné napětí, čtenář očekává, že něco musí přijít, že se něco musí stát. Napětí se ještě umocňuje, když se pak kostel vylidní a hrdina zůstane sám s neznámým mužem. V tuto chvíli lze říct, že hrdina (i čtenář) zná stejně jako u Zeyera jen část skutečnosti; obraz na něj působí tajemně, i když vlastně neví proč (*„A přece není nic prostšího tohoto obrazu! Umírající člověk! Kolik miliónů lidí již umíralo a zemřelo zajímavěji, poetičtěji než tento muž, jež zovou svatým Xaveriem!“²¹*), sice slyší jak kostelník rachotí klíči, ale nevidí všechno, co se děje v kostele (*„Sedě ve zpovědnici viděl jsem vše, co dělo se asi v třetině lodi chrámové, aniž bych byl viděn,...“²²*), a pak přichází ten mladý muž – neznámý, počínající si nevysvětlitelně, ještě ke všemu podobný svatému Xaveriu. To všechno jsou prvky tajemství, které souvisí s kostelem.

²⁰ ARBES, J. *Svatý Xaverius*. In : *Romaneta*, s. 17.

²¹ ARBES, J. *Svatý Xaverius*. In : *Romaneta*, s. 17.

²² ARBES, J. *Svatý Xaverius*. In : *Romaneta*, s. 19.

„Byloť mi již dříve jaksi nevolno; nyní počala nevolnost přecházeti v jakousi nevysvětlitelnou úzkost.

Přes úplnou střízlivost mé duše zdálo se mi, jako by obrovským prostranstvím chrámu míhaly se tajemné stíny, a přes to vše, že dobře jsem si přelud ten vykládal do chrámu vnikajícími paprsky slunce, křížujícími se s paprsky, vycházejícími z několika různobarevných věčných lamp, nebyl jsem přece s to, abych se ubránil neobyčejnému rozčilení, a není pochybnosti, že vzrnající se úzkost má byla by znenáhla přešla v nejpodivnější druh bázně, kdyby neznámý muž nebyl náhodou opět výhradně moji pozornost upoutal.“²³

Čtenář vnímá veškerou tajemnou atmosféru chrámu skrze fokalizátora, hrdinu příběhu, skrze jeho dojmy a pocity. Další tajemství spojená s kostelem jsou záležitostmi zvláštního počínání neznámého muže u oltáře. Tato tajemství však nezůstanou jimi dlouho, když se zanedlouho mnoho věcí začne vysvětlovat. Dozvíme se například, že tajemným předmětem, kterým se zdál být nůž, je pouhé kružítko. Toto a další podobná vysvětlení doslova degradují bývalá tajemství na pouhá nedorozumění a falešné domněnky. Zůstávají tu sice jiná, která jsou rozluštěna až později, více méně se však postupně dozvíme všechno, co nám připadalo záhadné.

Sám obraz je pak popsán tak, že vzbuzuje jistou tajemnost. Podle popisu má pošmurný ráz, je malován tmavými barvami a *zsinalá tvář* či *bezvzádně visící ruka* také tvoří tajemný nádech obrazu.

Co tedy tvoří tajemnost kostela u Arbese? Jde zejména o napínavou a temnou atmosféru, o prázdnotu kostela, o ticho, které je přerušeno jen řinčícími klíči, je to také zajímavá práce se světlem a stínem – chrámem se míhají stíny a obraz je přitom nejlépe osvětlen, jako v ukázce. Přičítají se k tomu také tajemné aktivity neznámého u oltáře. Výsledný efekt tajemství je však sesazen, neboť většina je vysvětlena a z tajemnosti kostela celkově tak zbude pramálo.

Zeyer také vytváří onu tajemnou atmosféru pomocí barev (viz kapitola 2.1.1 – Kostel) – barev soumraku, ale také dýmem kadidla či syrskými věřícími tmavé pleti i očí, kterých je kostel zaplněn až na samý práh. V jeho textu však nalezneme mnohem méně odpovědí na otázky. Dav lidí je anonymní, proto můžeme říci, že je do jisté míry také otázkou. Nějakou dobu poté, co Severin uslyší vzdech, zahlédne

²³ ARBES, J. *Svatý Xaverius*. In : *Romaneta*, s. 22.

jeho původce – Rojka – ale víc se už nedozví, smutný cizinec pro něj zůstane tajemstvím i nadále.

- **Dům v Umrličí uličce**

Také u Arbesa, stejně tak jako u Zeyera, se ve fikčním světě nachází tajemný dům. Není sice zcela v popředí, jako v našem primárním textu, ale má některé stejné či podobné znaky a definice.

„Dovolte, abych vás směl doprovodit.“ „Pojďme!“ odpověděl chladně. Mlčky šli jsme volně podle sebe Ostruhovou ulicí až k Svatojanskému vršku. Sešedše s vršku a držíce se po levé straně, vešli jsme do jednopatrového domu, zahýbajícího do Umrličí uličky.

Dům byl starý, průjezd úzký a temný, schody dosti neschůdné. Přišedše na starodávnou dřevěnou pavlač, zahruli jsme do temné, úzké chodbičky.

Průvodčí můj otevřel dveře; prošli jsme skrze malou předšíňku, v které nebylo téměř žádného nábytku, a octli se v nízkém pokojíčku o dvou úzkých a malých oknech. Jelikož se bylo již valně zešěřilo, nemohl jsem v bytě hned předměty rozeznat; ale přece jsem rozeznal množství kněh v skříních a porůznu po zemi a po stolech rozházených.“²⁴

Neznámý muž z kostela (Xaverius) vede hrdinu ulicemi, které zřejmě hrdina zná, neboť je pojmenovává. Přijdou pak spolu do domu, ve kterém bydlí, a který zahýbá do *Umrličí uličky*. Zde je znázorněn postup, kdy od známého přicházíme k neznámému, přičemž to neznámé (v našem případě hrdinův dům) je charakterizováno pouze umístěním do ulice, jejíž název je značně expresivní a vzbuzuje jistě mnohé negativní pocity. Tato definice naznačuje, že nic se neděje bez důvodu a že dům takto popsany (či jeho obyvatelé) bude jistě hrát úlohu v pozdějším ději.

Uvnitř domu pak nalézáme podobné schéma, se kterým jsme se setkali u Zeyerova textu. Dům je starý – implikuje tedy všechny příběhy své a svých obyvatel, svou minulost, *úzkost* a *temnost* průjezdu, *neschůdnost* schodů i *temnost* a *úzkost* chodbičky poukazují na nesnadnost proniknutí do tajemství domu. Poukazují na to, že tajemství nebude snadné odhalit.

Také Xaveriův byt obsahuje mnohé tajemné charakteristiky. Dvě *malá a úzká* okna značí, že za nimi bydlí někdo, kdo nechce, aby se o něm příliš vědělo, někdo, kdo nechce být spatřen a kdo si nepřeje, aby bylo prohlédnuto jeho tajemství.

²⁴ ARBES, J. *Svatý Xaverius*. In : *Romaneta*, s. 28-29.

Jelikož se šepí a v pokoji je temno, nejdou rozeznat jednotlivé předměty, pouze obrysy – zde se opět objevuje klasický postup tvoření tajemna – a to sice ten, že hrdina (čtenář) zná pouze část informace, nelze říci nic určitého o bytu, jen to, že je v něm mnoho knih. K čemu je Xaverius potřebuje, co skrývá, v čem bádá, to vše bude jen postupně odhaleno.

K tajemnosti celé situace nemálo přispěje i to, že hrdina je Xaveriem „vyhozen“, aby si šel po svých, a tak zůstanou informace o něm nedokončené a otázky o něm nezodpovězené. Tím vzrůstá i čtenářská netrpělivost, neboť čtenář je neuspokojen v hledání odpovědí na své otázky a chce rozluštit všechna tajemství. Už při další návštěvě se ale oba muži sblíží a Xaverius hrdinovi povídky vysvětlí své podivné snažení.

Rozdíl proti Zeyerovu podání tajemství domu tkví zejména v tom, že než se hrdina dostane do nitra domu U tonoucí hvězdy, trvá to podstatně delší dobu. Tím je hrdina (čtenář) déle necháván na pochybách a je nucen přemýšlet o smyslu věci. Právě tato nedovysvětlenost tvoří tajemné jádro celého Zeyerova textu.

V Arbesově próze jsou ještě jiné typy prostředí a míst, při nichž bychom očekávali větší míru tajemnosti, kde ovšem v tomto ohledu vyjdeme zklamání. Při cestě za pokladem sice kráčíme s hrdiny textu noční Prahou, a dokonce na hřbitov, cesta je však provázena tak podrobným popisem, že nás neznepokojuje a jediný pocit napětí, který cítíme, plyne z otázky, zda na daném místě poklad bude nalezen či nikoliv. K jasnosti (a tedy „netajemnosti“) situace se přičítá i měsíc, který je sice v úplňku, ale ne v tajemném úplňku svítícím za nocí, kdy se odehrávají zakázané pohanské rituály, ale v úplňku, který více než jindy osvětluje cestu jako i celou scénu kopání pokladu. Tedy nic tajemného, jak bychom jako čtenáři očekávali.

Veškeré tajemství u Arbesa má, nebo záhy dostane velmi konkrétní podobu. Začneme od scény v kostele – ta je sice nějakou dobu záhadná, ale je brzy vysvětlena. Tajemnost Xaveriova bydliště je zkonkrétněna názvem *Umrličí* ulice. Návštěvou Xaveriova bytu jsou v podstatě položeny další otázky, na které je ale také brzy nalezena odpověď. Vždy je tak na čas splněno čtenářské očekávání, přichází ale na řadu další a další otázky, které jsou vzápětí zodpovídaný a takto se neustálým koloběhem v textu střídají otázky a odpovědi. Arbesův text si tedy ponechává pocit napětí před vysvětlením kratší dobu, kdežto u Zeyera je pocit

tajemnosti jaksi permanentní, protože téměř nic není spolehlivě vysvětleno. O to je ale Svatý Xaverius dynamičtější a také dějově nahuštěnější.

Dalo by se říci, že Zeyerův text je právě svou převahou otázek nad odpověďmi více tajemný než ten Arbesův. Protože tajemství nejsou vysvětlena, nebo je jejich podstata pouze naznačena, zůstanou jimi i nadále. Z hlediska působení na čtenáře můžeme říci, že jestliže je čtenář u Arbesovy prózy neustále zklamáván odpověďmi na své otázky, ve kterých hledá tajemné děje, a ony mají racionální podstatu, pak u Zeyera je čtenář stále neuspokojen, jelikož odpovědi na své otázky v textu vůbec nenalezne. Právě ona racionální podstata a konkrétnost jsou hlavním rysem Arbesova textu, kdežto u Zeyera je třeba hledat podstatu v úplně jiné sféře lidského vědomí – a to sice v její esoterické, nefyzické složce.

1.2 Postavy

1.2.1 Severin

Postavou – subjektem, která provází čtenáře celým dějem a je zároveň vypravěčem, je Severin. Z textu se o něm nedozvíme více, než že je zřejmě Čech nebo Slovák (rozumí slovenštině, kterou hovoří Rojko, hovoří česky) a že v Paříži není odjakživa, je putujícím-studujícím cizincem, který zde koná svá lékařská studia. Má tedy některé romantické rysy, jako je nezakotvenost (žije delší čas v cizí zemi), pravděpodobnost nepřilíš brzkého návratu do své země, a v neposlední řadě také citová rozpolcenost, vnitřní rozervanost. Právě pro tyto romantické znaky svých postav i prostředí bývá Zeyer označován za novoromantika²⁵. Svým způsobem samy o sobě vzbuzují jistou míru tajemnosti, když nevíme, odkud Severin přichází, kdy se vrátí domů, zda na něj někdo čeká a podobně. Tato tajemnost však není příliš důležitá z hlediska čtenáře, lépe řečeno – čtenář ji jako příliš významnou nevnímá, protože tyto utajené informace vlastně nejsou z hlediska příběhu tak důležité, a dokonce by mohly snad působit poněkud rušivě.

Více než o Severinovi samotném snad víme o stavu jeho duše.

„Ostatně byl jsem tenkrát velmi zaměstnán. Nemocnice, kde jsem svá studia konal, byla téměř přeplněna. Obzvláště nervových „předmětů“, jak se tam říkalo, bylo mnoho a pro mne případů docela nových. ... Duch můj prodělával krizi, nebo lépe řečeno, začal ubírat se cestou k té pozdější krizi vedoucí. ... Pevná dosud víra

²⁵ Např. NOVÁK, J. V. + A. *Přehledné dějiny literatury české*, s. 692.

*moje v neomylnost moderní vědy, v sebevědomý positivism, začínala se tenkrát viklati a nový, netušený pramen poznání, temenící z vírných hlubin a bezden, tekoucí tajuplnými stíny a mlhavými pásmy, ukazoval se zrakům mým, žasnoucím a neodvažujícím se ještě pevně zírati a bez bázně vnímati.*²⁶

Severin je člověkem, který věří v neomylnost vědy, ale je cosi, co viklá touto jeho vírou a podlamuje jeho pevnost. Ukazuje se, že moderní lékařství není schopno zodpovědět všechny otázky, které jsou mu kladeny, že nedokáže vysvětlit některé jevy. Severin se ukazuje jako člověk, který nevěří v Boha (jak zjistíme při jeho návštěvě v kostele, kdy se setká s Rojkem – *„Dělal na mne dojem jako někdo, kdo by rád byl pobožným, ale nedovedl to. Měl jsem pocit, že to nedovedu též a že na to místo, kam mě dílem zvědavost, dílem umělecký zájem vábil, vlastně nepatřím.*“²⁷), a je ryze racionálně a vědecky smýšlejícím. Proto když mu pak věda nezodpoví některé otázky, na které hledá odpověď, nemá se už kam uchýlit. Ani víra, ani věda – kde je tedy princip bytí, kde je síla, která zná odpovědi na mé otázky? Tak se posléze začíná Severin ptát.

Severin je tím, kdo v textu vlastně konstruuje dějovou složku tajemství. Je tím, kdo se začíná ptát, kdo pátrá po smyslu bytí, kdo žádá vysvětlení. Má v textu povahu média, skrze které jsou postupně zodpovídány otázky, které jsou nastoleny. Není tedy pro nás příliš významné, že jeho postava samotná je zahalena tajemstvím. Pro nás je důležité, že existuje v textu jako postava, která zformuluje základní téma, jež bude postupně rozvíjeno.

„Vycházel jsem mechanicky také z kostela, s teskným pocitem vyobcovaného. Vtom zahlédl jsem onoho muže přecházet ulici a měřit rovnou cestou k tajemnému domu U tonoucí hvězdy. Rozběhl jsem se za ním, jednáje jaksí bez vůle, jako ve snách, a stál jsem vedle něho, když právě do dveří vkročil.“²⁸

Proč si Severin připouští, že něco není v pořádku? Proč najednou chce znát pravdu o záležitostech, které se ho předtím tolik nedotýkaly? Také počátek jeho neklidu, touhy znát odpověď na své otázky, má za sebou velký otazník. V textu nacházíme několik signálů, které říkají, že se nic neděje náhodou, že vše je jaksí předurčeno a děje se jaksí z ponoukání nějaké vyšší síly. Tak jako jeho jednání

²⁶ ZEYER, J. *Dům U tonoucí hvězdy*, s. 12.

²⁷ ZEYER, J. *Dům U tonoucí hvězdy*, s. 10.

²⁸ ZEYER, J. *Dům U tonoucí hvězdy*, s. 11.

v ukázce, která předchází tomuto výkladu. I později pak Severin často jedná *jako ve snách, jaksi bez vůle*, jako by ho k jeho konání vedlo cosi mimo něj samotného.

Odpověď na tyto otázky, původ Severinova nepokoje, lze hledat přímo v textu, avšak ani zde se nedočkáme definitivní odpovědi, opět se setkáme jen s náznaky eventuálních významů. Mimozemské bytosti, které jsou zmíněny v souvislosti s Rojkovými vidinami, či zasvěcování do tajných věd – tyto mohou být příčinami Severinova neklidu. Mohou jimi být ale také vnitřní neklid, způsobený ztrátou víry v křesťanství i ve vědu, nemožností opřít se o nějaký pevný základ – je možné, že Severin se snaží přijít na pravdu o světě, ale přitom hledá sám sebe. Z tohoto pohledu lze text vnímat jako na svou dobu velice propracovanou psychologickou prózu.²⁹

1.2.2 Daniel Rojko

Rojko je nejdetailněji popsanou postavou textu. Je jedním z obyvatel domu, nedá se říci, že by byl důležitější než ostatní postavy, ale plní zde významnou funkci zprostředkovatele, je tím, kdo uvede Severina do domu a kdo mu dá nahlédnout do jeho tajemství.

Postava Rojka má, ještě ve větší míře než postava Severinova, mnoho romantických rysů. Mezi ně patří například fakt, že byl svým otcem proklet pro víru v Boha, je to vyhnanec, psanec, je nemocný jakousi zákeřnou a záhadnou nemocí, která nelze vyléčit, trpí deziluzí ve všech aspektech života, je příslušníkem porobeného národa, má velmi silně vyvinuté národní cítění, je nadán pro herectví, prožil nešťastnou, ba přímo tragickou lásku... Rysem, který jej řadí k hrdinům takřka máchovského typu, je také jeho šílenství zapříčiněné rozpolceným duševním stavem. Ve výčtu znaků, které se dají označit jako romantické, bychom mohli pokračovat ještě dlouho, není jich zrovna málo.

Z našeho pohledu je ovšem důležité, že zde tyto znaky existují a způsob, jakým jsou Rojkův život a jeho vlastnosti do textu zakomponovány. V textu se nedozvíme všechno v jednom odstavci, ale dílčí záležitosti z Rojkova života jsou vyjevovány postupně po celou délku děje.

²⁹ Jako text s převažujícím psychologickým aspektem vnímá text velká část literárních teoretiků od Zeyerovy až po dnešní dobu – srov. např. HAMAN, A. *Trvání v proměně*, s. 285.

„Asi za týden šel jsem opět k Sv. Juliánu. Kostel byl tentkráte dosti obecenstvem naplněn, a zůstal jsem nedaleko vchodu stát. Za chvíli zaslechl jsem těsně vedle sebe vzdech, ale tak nezvyklý, vycházející patrně z nejhlubší hloubi hrudi, způsobený zajisté nevšedním nějakým žalem, vzdech tak neobyčejně bolestný, že jsem vzrušen po člověku se ohlížel, jenž tak těžce strádal. Spatřil jsem u sloupu krok od sebe muže ne už mladého, slušně sice, ale téměř chudobně oděného, tváře ne právě zajímavé neb výrazné až na temné, zamyšlené, smutné jeho oči.“³⁰

V uvedené ukázce dochází k prvnímu setkání Severina s Rojkem. Podívejme se, jak toto setkání probíhá: Severin nejprve slyší vzdech – *nezvyklý, bolestný*. V tu chvíli vypravěč nevidí toho, kdo vzdychá, pouze slyší. Právě to je základ neobyčejně silné tajemnosti, když vypravěč přemýšlí, jak asi vypadá člověk, který vzdech vydal, a proč asi vzdychá, domýšlí se nějaké hluboké a určitě hrozné příčiny neobyčejného žalu, který v něm vězí. Pak ho uvidí, je mu tedy znám jeho vzhled, připojuje se další smysl – zrak, ale stále mu většina zůstává utajena. Vidí jej, slyší – ale tím více musí přemýšlet, co je to za člověka, co se mu asi stalo, jaká tragédie jej potkala či co jej trápí. Po tomto setkání se Severin s Rojkem dlouho neuvidí, a tak vypravěč, potažmo čtenář, musí čekat poměrně dlouhou dobu, než bude moci informace o tajemném cizinci doplnit. Dostává se mu jich po malých dávkách, a tak je vypravěč nucen neustále domýšlet.

Na tomto případě dobře znatelný častý kompoziční postup celého textu, kdy čtenář dostane nejprve „ochutnávku“ vlastnosti (např. Rojkovy), tím vzniká velké napětí, čtenáře to nutí přemýšlet a vytvářet aktivně svá čtenářská očekávání. Až poté dostane další „porci“, ví tedy více než předtím, ale napětí neustupuje, naopak bych řekla, že se stupňuje. Takto po velmi malých částech pak dojde celku, v Rojkově případě si musí čtenář skládat informace až na samý konec textu. Udržuje ho to tak v napětí po celou dobu četby.

Nejen Rojkův charakter a minulost, nýbrž i jeho přítomnost je velmi tajemná. Záhadné děje, které provázejí jeho postavu, i ty, které on sám vytváří, jsou otázkou celého textu, a také jí zůstanou. Nevíme, zda Rojko komunikuje s mimozemskými bytostmi, či je to snad jen blázen. Opodstatnění bychom v textu našli pro obojí. Jako komunikaci s tvory mimo naši planetu vysvětluje své blouznění on sám, jako blázna ho spíše chvílemi vidí jeho přítel Severin. Jak ale vysvětlit Rojkovu schopnost čtení myšlenek, jeho vidiny, jasnozření? To jsou pro Severina neobjasnitelné záhady, zvláště když po setkání s ním začne mít vidiny také. Ve svém vyprávění se Rojko

³⁰ ZEYER, J. *Dům U tonoucí hvězdy*, s. 10.

zmíní i o tom, že byl připravován pro zasvěcení do tajných věd. Také to může být vysvětlením jeho tajemného konání. Nikde ale není explicitně řečeno, která z nabízených možností je u něj na místě, dost možná jde o nějakou jejich kombinaci.

Záhadná je také Rojkova nemoc, ani v nemocnici nemohou přijít na to, co mu přesně je, jisté ale je to, že schází a že je to s ním zlé. Na tuto neidentifikovatelnou nemoc později také zemře.

Rojkovo bytí je zmítáno všemi silami, které si jen lze představit. Jako by bylo dané napospas všemu, nezadržitelně se řítí do záhuby. Zklamán vírou v Boha, nešťastnou láskou, životem i vědou, která nerozluštila hádanku jeho nemoci, je to naprosto rozervaná a odevzdaná osobnost. Jednoho dne zemře a s ním i dům, který možná skrývá tajemství života. To ukazuje svým způsobem na to, co už jsme zmínili výše – že je Rojko jakýmsi zprostředkovatelem vyšší pravdy o životě.

1.2.3 Ostatní obyvatelé domu a jejich příběhy

Rojko patří do skupiny lidí, kteří bydlí v domě U tonoucí hvězdy a je tím, kdo vyprávěče uvede do nitra domu a dá mu poznat jeho tajemství. Přičemž tajemství domu tkví ale právě ne až tak v domě samotném, jako v jeho obyvatelích, jejich příbězích a nevšedních charakterech. Rojko je pak z tohoto pohledu jen jedním z nich, je jen jedním z dílků mozaiky, která dává dohromady tajemnou charakteristiku domu. Je sice nejvíce rozpracovanou postavou ze všech, ale přesto má z tohoto hlediska stejnou váhu jako ostatní obyvatelé domu, kteří jsou pro příběh i celkový význam textu neméně důležití. Podívejme se na ně proto jednotlivě:

- **Tři stařeny**

Velmi zajímavá je trojice postav, tří sester, postarších dam, které bydlí společně v jednom bytě. Každá z nich má jiný, tragický příběh svého života. I jejich příběhy jsou do děje zakomponovány jen velice postupně.

„... Ale na cestě tam byly ještě dveře jiného bytu, tou chvílí dokořán otevřené. Mimovolně zabloudily mi tam zraky. Byl to pokoj více než polotemný, neboť byl soumrak už hluboký, okna byla k tomu zavěšena nějakou látkou, potištěnou žlutými a červenými květy, a hořela tam jen tenká svíčka. Pokoj zdál se velmi čistý a uspořádaný. U jedné stěny stála starodávná postel s vyrudlými, dlouze splývajícími hedvábnými záclonami, jevícími dlouhé trhliny – rozpadávaly se věkem. Záclony ty byly odhrnuty a v šeru pozoroval jsem obrys někoho ležícího na té posteli. Uprostřed pokoje stál velký nenatřený stůl, tak čistě vydrhnutý, že se

leskl, a kolem něho, držíc se poněkud jeho kraje, šinula se jaksi unaveně stařena vysokého vzrůstu, černě oděná, s bílým čepcem na hlavě; ve velkém, vysokém staromódním křesle seděla opodál stařena druhá, bledá, chorobná, ohyzdná, ne však banální. Byla celá šedivá, jen husté obočí bylo celé černé a oči její leskly se podivně. Držela malé příruční zrcátko, do něhož se dívala jaksi pátravě. Samolibý úsměv bloudil jí kolem úst a kývala hlavou, pohybujíc rtem, jako by si něco šeptala.“³¹

Všimněme si, jak pomalu postupuje vypravěč v popisování příbytku tří stařen. Nejprve jde náhodou kolem, a jen jakoby omylem mu zabloudí zraky k bytu, jehož dveře jsou v tu chvíli náhodou dokořán otevřeny. Zde se vytvoří napětí; čtenář očekává, že vypravěčovými očima spatří něco zajímavého, tajemného. A vypravěč jej nezklame, ovšem místo popisu postav přistoupí nejprve k popisu vnitřního prostředí. To je také značně tajuplné se všemi svými náležitostmi – temnotou pokoje i starobylym nábytkem. Kromě toho zde nalézáme spoustu příznaků „zastřenosti“ prostoru, které značí, že prostor nechce být spatřen, že je nedobytný. Okna, která jsme v kapitole o prostředí charakterizovali jako pohled do nitra, potažmo do duše, jsou zde *zavěšena látkou*, součástí starodávné postele jsou také dlouhé záclony, které jsou jen mírně odhrnuty, aby bylo možno spatřit obrys člověka ležícího na posteli. Okna jsou tedy zatažena úplně, zde je průhled znemožněn zcela, kdežto záclony na posteli jsou poodhrnuty, lze za nimi spatřit nikoli člověka, ale pouze jeho obrys – zde je průhled alespoň znesnadněn.

Čtenář si dává dohromady textové signály, aby z nich vytvořil celkový obraz, ale nedaří se mu to. Příliš mnoho skutečností je mu ještě utajeno, a proto je v napětí. Zná jen část skutečnosti, jen mlhavý popis prostoru, který není zcela rozeznatelný, protože v pokoji je temno. Jeho očekávání je patrně spojeno s něčím záhadným, tajemným, může si představit spoustu věcí. Na to všechno má při důkladném popisu prostředí dostatek času. Pak je mu poskytnuta další část skutečnosti, a to sice belhající se černě oděná stařena a ve velkém staromódním křesle sedící stařena druhá. Domnívám se, že celý tento popis má velice expresivní nádech, a musí proto na čtenáře působit velmi silně. Čtenář může uvažovat například o tom, že první stařena je v černém proto, že zřejmě drží smutek. Proč žije ve smutku? Příčiny jsou neznámé. Druhá stařena, sedící ve křesle, vzbuzuje jistě také spoustu představ. To, že je *bledá a chorobná*, poukazuje na její jistě dlouhodobou a vážnou nemoc. Jaký charakter má její choroba, je ale otázkou. Je *ohyzná, ne však banální* – to v sobě

³¹ ZEYER, J. *Dům U tonoucí hvězdy*, s. 47-48.

skrývá ujištění, že příčiny její zvláštnosti nejsou všední, jaké však jsou, opět není řečeno. Jen náznakově je vylíčeno její prapodivné chování.

Z každé skutečnosti jen kousek, jen malou „ochutnávku“. Jen malý náznak, aby se čtenář musel co nejvíce zapojit, aby přemýšlel o příčinách stavu věcí i dějů. Napětí je zde vygradováno na nejvyšší možnou míru. Každou další skutečností, kterou se o třech stařenách můžeme v textu dozvědět, se otevírá další nekonečný okruh otázek, na které neznáme odpovědi. Například když Rojko nazve tento byt *klecí tří pomatených*, nebo když vzápětí hovoří se Severinem o textu básníka DeQuinceyho Levana a tři Matky žalu. (Jsou tedy opravdu všechny tři pomatené? V čem tkví jejich podivínství? Má DeQuinceyho text nějakou souvislost s třemi stařenami z domu U tonoucí hvězdy? ...)

Další informace o třech stařenách, jako i jejich příběhy, se budou odhalovat opět až později, po přerušení jinými událostmi. Po celou dobu mezi tím pro čtenáře zůstanou velkým tajemstvím.

- **Viktorie**

Ani Viktorie, další obyvatelka domu, neodkryje svá tajemství všechna najednou. Když se s ní Severin poprvé setká, neví o ní vůbec nic.

„Když jsem na chodníku stál a do chodby ke schodišti vedoucí hleděl, vystoupila náhle ženština z šera. Byla už nemladá a velice nehezká. Obrátila se drze ke mně, usmála se odporně a chraptivým hlasem zvala mě k sobě na návštěvu. Přitom prohlížela si mě od hlavy k patě. Bylo v jejím počínání něco podezřelého, něco mimo její řemeslo; měla něco pátravého v očích, co mimoděk připomínalo lupičství. Neřekl jsem ničeho, avšak uhodla jaksi mou odmítavost. Zakabonila se a řekla cosi hrubého. Nezbylo mi než odebrat se dále a vystřízlivěl jsem toho dne trochu ze svého romaneskního nadšení.“³²

Tento velice expresivně popsany zážitek je na dlouhou dobu jediným setkáním s Viktorií. Z toho, jak je celé setkání podáno, lze poznat, že Severina tato osoba dosti upoutala. Hledá v jejích očích, co je zač, jaký je její osud a svým způsobem touží zjistit, proč je taková, jaká je, jaká minulost zapříčinila její soudobý vzhled a chování. V každém případě na Severina velice zapůsobila. Bude si však muset počkat ještě dlouhý čas, než se s ní opět setká. Na dobu mezitím je to pro něj

³² ZEYER, J. *Dům U tonoucí hvězdy*, s. 9-10.

tajemná žena, neboť se může domnívat, že je to čarodějnice, poběhlice či cudná žena, ale žádnou ze svých domněnek podloženou nemá.

Další setkání se odehraje uvnitř v domě, tato událost byla již v jedné ukázce zmíněna, pojďme si ji ale připomenout.

„Osvětlen proudem paprsků lijících se z lampy v pokoji, stál okamžik na šeré chodbě. Za ním objevila se ženština, rozčuchaná, nehezka, chudě oděná, uplakaná.

„Leone, drahý můj Leone“ volala úzkostlivě a zachytila ho za rukáv. ...

„Čert s tebou, ohyzdo!“ vzkřikl a sběhl se schodů. ...

Byl jsem ji poznal. Byla to tatáž ženština, která mě kdysi před domem oslovila a k sobě zvala. Tenkrát vzbuzovala ošklivost, teď soustrast. Chtěl jsem tiše a nepozorovaně jít kolem ní, zaslechla však můj krok, ohlédla se rychle. Snad se domnívala, že prchající se vrací. Vidouc pouze mě, zachmuřila se nevlídně, utřela si slzy rukávem, jak děti dělají, a vešla do svého bytu, bouchnuvši silně dveřmi za sebou.“³³

V uvedené ukázce je Severin svědkem děje vytrženého z kontextu. Je zde tedy opět použit obvyklý postup vytváření tajemství, je totiž řečeno jen něco, jen část celku. Zaznívají zde výkřiky, ze kterých lze poznat, že jde o rozchod, jsou zde přítomné emoce, opět silná expresivita. Tajemnost spočívá v tom, že neznáme celý příběh, můžeme se pouze domnívat, domýšlet a přitom tyto otázky týkající se nedopovězených údajů jsou mezi řádky tak zřetelně čitelné.

Pokud bychom se podívali na textové signály tak, jak je vysvětluje Daniela Hodrová, přijdeme na další významy skrývající se v textu. To, že nějaký děj se odehrává v šeré chodbě, napovídá existenci tajemství. Jeho rozřešení, osvětlení se skrývá v pokoji, jak naznačuje *proud paprsků lijící se z lampy v pokoji*. Severin však stojí pouze na chodbě, do pokoje nevstoupí, takže pro něj tajemství zůstane neodkryto. Ke všemu žena, jež by mu mohla zodpovědět otázky, které se mu jistě honí hlavou, bouchne dveřmi a zmizí uvnitř bytu. Tím dá najevo, že nechce, aby vyšly souvislosti celého výstupu najevo. Severin pak musí přemýšlet, kde se zrodila *bolest té nemladé již ženštiny*³⁴, jaká je zápleтка celého příběhu, proč se to všechno seběhlo a co se vlastně stalo.

Aby se objasnily všechny otazníky této epizody, musí Severin, a s ním i čtenář, který nevychází z napětí, opět dlouhou dobu čekat. Pak se ovšem dozví vše, včetně celé Viktoriiny minulosti a příčin jejího žalu. Viktorie vypráví až téměř na samém

³³ ZEYER, J. *Dům U tonoucí hvězdy*, s. 54-55.

³⁴ ZEYER, J. *Dům U tonoucí hvězdy*, s. 55.

konci textu a vzápětí po vyslovení svého příběhu zemře sebevraždou. Velice silná expresivita provází celé její vyprávění, jednání i chování. To působí jak na Severina-vypravěče, tak i na čtenáře.

Tajemství provází Viktoriinu osobu od samého počátku, je tajemná a záhadná, vypravěč má nutkání přemýšlet o jejím pohnutém osudu a tato jeho touha vyplnit prázdná místa informacemi se přenáší na čtenáře. Jednotlivé indicie nám vždy pomohou usměrnit naše myšlenky a některé varianty i vyloučit, ale nedovedou nás k uspokojivému závěru, ten přijde až téměř na konci textu s vyslovením životního příběhu Viktorie. Ta pro nás stejně ale zůstane tajemnou postavou, právě proto, že jí tento tragický osud nedovolí ani dožít svůj život, který záhy po vyvrcholení jejího příběhu ukončí sebevraždou, když se udusí uhelným plynem.

1.2.4 Tajemnost postav z domu U Tonoucí hvězdy

Osudy všech postav z domu U Tonoucí hvězdy jsou zvláštní a neobvyklé, jsou tragické a některé rysy mají společné. Jde především o tragický osud každého z nich, o smutnou minulost, ke které se všichni nesmírně upínají. Žádný z obyvatel domu nemá potomka, všichni prožili nějakým způsobem nešťastnou lásku – v různých podobách, lásku mileneckou, manželskou, otcovskou i rodičovskou. V tomto svém zlém osudu jsou jednotlivé postavy zaklíněny a protože už jej nemohou změnit, trápí se, učí se s ním žít. Ne každý z nich to ale zvládá dobře, vlastně jediný, kdo přijímá svůj úděl takový, jaký je, a není jím zneschopněn, je Celestina, jedna ze tří sester. Zemřel jí manžel i malé dítě, a ačkoli jí už nebylo dopřáno prožít rodinné štěstí, přináší jí útěchu alespoň to, že se stará o dvě pomatené stařeny, jež by bez její láskyplné péče nemohly existovat. Pokud se podíváme na ostatní obyvatele domu a posoudíme, jak je ovlivnil jejich osud, musíme zkonstatovat, že je úplně zničil. Stařeny z „*klece pomatených*“ zešlely nebo zdětinštěly, Rojko trpí vleklou, nevléčitelnou a smrtelnou chorobou, Viktorie spáchá sebevraždu.

A jakým způsobem je vystavěno tajemství týkající se postav? V podstatě jsme jej velmi podrobně rozebrali výše, a tak nezbyvá, než naši analýzu na tomto místě shrnout: postavy jsou zprostředkovány skrze minimum textových signálů, a tyto signály jsou navíc roztroušeny po celém textu, takže každou z postav poznáváme velmi pozvolna. Obyčejně je nám nejprve nabídnut nějaký vjem, ať už sluchový,

zrakový, či vjem tzv. šestého smyslu³⁵, už zde se vytvoří napětí, vytváříme si naše čtenářská očekávání, která jsou pak postupně uváděna na pravou míru následujícím vyprávěním, dalšími upřesněními a charakteristikami. Vytváří se zde také velké množství míst nedourčenosti, prázdných míst, která čtenář zaplňuje podle svých životních i čtenářských zkušeností, a která nejsou rozhodně místy jistoty. Existence takového tajemství je pro čtenáře velice atraktivní a udržuje jej v permanentním napětí, neboť stále čeká, zda naplní či vyvrátí své domněnky a je nucen aktivně se zapojit do procesu čtení.

Zajímavé je také sledovat hloubku a význam vnější a vnitřní charakteristiky postav v textu. Jak už jsme uvedli výše, postavy jsou nejprve označeny nějakým jedním znakem, jedním vjemem. Pak obvykle následuje fyzický popis, při němž se vypravěč soustředí na celkové vzezření, dále výraz v obličeji, oblečení, a také ruce. Výsledkem je vcelku úplný vnější popis, přičemž ale vystupují tyto prvky, které jsem jmenovala. Efekt to má takový, že si čtenář dokáže danou postavu představit, ale výběr charakterizujících prvků poukazuje na to, že ve vzhledu postav se odráží jejich psychika, osud či minulost. Proto tyto prvky svým způsobem odkazují velmi silně k charakteristice vnitřní, která je pak vnímána jako důležitá, dalo by se říci důležitější než vnější vzhled. Stručný vnější popis je tedy čtenáři předložen, ale slouží jen pro jeho základní imaginaci, aby na základě vnějších prvků upozornil na taje, které se mohou týkat dané osoby. Přicházet na tato tajemství a postupně je odkrývat je vlastně smyslem celého textu.

Zbývá nám ještě jedna oblast významu postav v Domu U tonoucí hvězdy, a tou je jejich role v příběhu. Tato oblast svým způsobem dosti souvisí s dějovou složkou, a proto si ji nyní spíše načrtne a rozvedena bude až v samostatné kapitole.

Jak už jsem uvedla výše, Rojko je jakýmsi zprostředkovatelem, který uvede Severina do domu U tonoucí hvězdy. Zároveň je ovšem také, spolu s ostatními postavami, jedním z hlavních pilířů děje. Všichni společně jsou důvodem, proč Severin dům navštěvuje, jsou otázkami i odpověďmi zároveň. Právě oni jsou tím hlavním, co Severin v domě hledá i nachází.

³⁵ Např. Severinovo setkání s Viktorií – už napoprvé tuší, že v jejím osudu je zakleto víc, než jen nějaký obyčejný příběh.

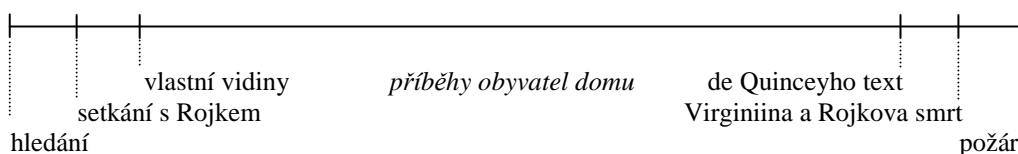
1.3 Čas

Nyní se dostáváme do abstraktnější roviny rozboru našeho textu, přistupujeme k naratologické kategorii času. Právě čas hraje dosti důležitou roli pro utváření významu tohoto textu, jedná se o kategorii velice zajímavou a při jejím bližším průzkumu přijdeme na to, že i tato rovina je nezanedbatelně významná pro vytváření tajemna a motivů tajemství v Domu U tonoucí hvězdy.

Abychom mohli posoudit, jakým způsobem se realizuje motiv tajemství v rovině času, pojďme nejprve provést důkladnou analýzu všech typů časů, jejich výskyt a význam v textu.

1.3.1 Přítomnost

V přítomnosti fiktivního světa Domu U tonoucí hvězdy se odehrává celý hlavní děj, to znamená Severinův příchod do domu, jeho léčba Rojka, souběžně s tím rozhovory s obyvateli domu a pak tragický závěr – Virginiina smrt, Rojkova smrt a následný požár domu. Posoudíme-li děj ze Severinova pohledu, uvidíme, že na začátku jsou jeho pochybnosti, otázky, nejasnosti, které touží vyřešit, krátce po setkání s Rojkem začíná mít vlastní vidění, dozvídá se spoustu skutečností, vyslechne řadu lidských životních příběhů, a poté, co pozná jednotlivé obyvatele domu, všichni zemřou a dům shoří. Zkusme si dějovou přítomnost znázornit na časové ose:

Není náhodou, že větší část textu uplyne bez závažnějších dějových momentů. Z náčrtu je zřetelně vidět, v čem leží těžiště textu. Že děj, který vnímáme jako hlavní příběh, totiž netvoří základní význam textu, ale pouze jakýsi rámeček, do kterého jsou pak zasazovány dílčí příběhy jako díly mozaiky. Lze tedy říci, že tak, jako Rojko je uvaděčem do děje, zprostředkovatelem, podobně čas přítomnosti je pouze formálním uvedením do hlavní sdělné roviny a důležitý je spíše jen na začátku a konci – při vstoupení do děje a vystoupení z něho, přičemž tyto dva momenty jsou mimořádně zdůrazněny. Na začátku pocítujeme jako významné

setkání Severina s Rojkem v chrámu Svatého Juliána a samotné vstoupení do domu. Toho, že tyto okamžiky vnímáme jako významné, je docíleno sugestivními popisy obou scén, které jsou provázeny líčením vypravěčových rozporuplných pocitů. Ještě více expresivní než začátek je zřejmě konec, kde není třeba ani tak sugestivního popisu, stačí pouhá fakta, která působí velmi silně – dvě smrti, jedna na dlouhodobou nemoc a druhá sebevražda, a nakonec požár v domě, který zhasí životy i ostatních obyvatel domu, zejména tři stařen z „klece pomatených“.

Ostatní, podstatně větší část textu pak tvoří příběhy postav, jejich osudy. Je jisté, že právě v těchto osudech je uschován hlavní význam textu, ale tím se již dostáváme k dalšímu rozměru času – a to k minulosti.

1.3.2 Minulost

Minulost je pro text zcela zásadním časovým rozměrem. Všechny postavy z domu U Tonoucí hvězdy se k minulosti upínají, shledávají v ní těžiště svého života. Minulost má v našem textu větší význam, nejde vlastně o minulost samu o sobě, jde o to, že má zásadní přesah do časů jiných a tento přesah se týká jak přítomnosti, tak budoucnosti.

Všechny postavy zažily v minulém čase nějakou událost, která jim změnila život nebo prožily něco významného, co naprostým způsobem navždy ovlivnilo jejich osud. Vesměs to byly události tragické, ať už budeme jmenovat Celestininu postupnou ztrátu celé rodiny, nešťastný osud blázna a zešílevšího jejích dvou sester, Rojkovo nešťastné zapletení nití osudu tak, že prakticky zavinil tragický konec svých blízkých, nebo Viktoriino nespoutané mládí, které ji odvedlo od dráhy zaslíbení se Bohu a předurčilo ji ke kariéře neúspěšné a předčasně zestárlé nevěstky.

Jak tedy zasahuje minulost postav do jejich přítomných životů a potažmo i do jejich budoucnosti? Celestina se po osudové události již nikdy nevzdá, již nikdy není a nebude šťastná, tím méně mohou svého štěstí dosáhnout její dvě sestry, které postrádají rozum, Rojko bude navždy trpět pocitem viny za svůj nezdařený a dva zmařené životy jiných lidí, Viktorie neunesse tíhu nekonečné touhy po lásce, po vojákovi, který ji pouze trýzní a vydírá. Společným jmenovatelem osudů obyvatel domu je láska, je to láska nezdařená, nešťastná, prokletá, je to láska milenecká, tělesná, mateřská i otcovská. Všechny postavy toužily v minulosti po lásce a snažily se jí dosáhnout. Ani jedné se však nepodařilo dojít štěstí, ať už svůj osud ovlivnily

samy, nebo zasáhla síla vnější. Nyní nesou následky svých činů, stopy své minulosti na sobě. Musejí se s těmito stopami naučit žít, vesměs to ale nedokážou, výjimkou je snad jen Celestina, která svůj osud přijímá pokorně a bez výhrad. V tomto smyslu přesahuje čas minulý do přítomnosti i budoucnosti, neboť jen těžko lze věřit, že se v tomto ohledu něco změní. Proto se domnívám, že minulost má daleko větší rozměr, než by měla jako čas sám o sobě.

Je na místě pohovořit zde také o významu minulosti, a v podstatě se tak dotknout základního tématu knihy. Minulost má zde v životě člověka určující charakter, neboť co se stalo v minulosti, nelze změnit. Je tu ale poukázáno na marnost času stráveného zpytováním svědomí, vin, člověk se zkrátka musí naučit žít se svým smutkem, jinak svůj budoucí život přivede do záhuby. Člověk má možnost mravně stoupat až do roviny absolutního poznání, musí ale využít šance, kterou mu život dává; jediná věc, která pak může zkazit poznání, je nešťastná láska. Není možné dívat se pouze zpět a ničit tak svou přítomnost, je třeba se dívat dopředu. Na základě příběhů obyvatel tak text formuluje životní názor, náhled na svět.

1.3.3 Rozbor času podle Genettových kategorií³⁶

- **Pořádek**

Pořadí jednotlivých částí textu vzhledem k času není zcela chronologické, ale čas textu, ve kterém plyne hlavní příběh, je narušován: a to jednak analeptickými vyprávěními jednotlivých postav – pak sestupujeme do minulosti, a jednak apokalyptickými vizemi obou hlavních postav, které směřují k budoucnosti, možná by se dalo říci spíše k jakési nadčasovosti.

- **Trvání**

Pokud vnímáme kategorii trvání v genettovském smyslu, pak pokládáme za hlavní ukazatel této veličiny tempo vyprávění. V našem textu se liší tempo vyprávění děje příběhu a vyprávěcích vstupů. V prvním případě vypravěč podává čas příběhu jako vcelku pravděpodobné vyjevení jednotlivých scén. Ve vyprávěních jednotlivých postav se pak tempo zhušťuje; celý život je zde převyprávěn na malém textovém prostoru. Tento protiklad zde tvoří jisté napětí, zvláště když jsou

³⁶ Teorie o čase literárního narativu, zpracovaná Gérardem Genettem; čerpáme z: RIMMONOVÁ-KENANOVÁ, S. *Poetika vyprávění*.

vyprávěny další a další příběhy, ale tím už se dostáváme k další kategorii, ke kategorii frekvence.

- **Frekvence**

Kategorie frekvence zkoumá, jak je nějaký jev v textu opakován, nebo se opakuje. V našem textu se opakuje to, že někdo něco vypráví. Mimo hlavní dějovou linii se pravidelně dostáváme do minulosti jednotlivých postav. To je důležité, neboť kdyby bylo vyprávění zařazeno pouze jednou, nepřikládali bychom jim samotným takový význam při interpretaci. Když se ale objeví v takové míře, tak často, jako je zde, nutí nás to zauvažovat, zda příběhy nejsou nějakým způsobem signifikantní pro celkový význam díla. Domnívám se, že vysoká frekvence vyprávění v tomto díle poukazuje na to, že právě vyprávěné příběhy mají být při interpretaci v centru našeho zájmu.

1.3.4 Motiv tajemna a tajemství v rovině času

Po určitou dobu, a to zejména na začátku textu, je pro nás tajemstvím veškerý čas kromě přítomnosti. Posléze se nám začnou odhalovat souvislosti z minulého života postav z domu U tonoucí hvězdy. Vždy postupně, někdy i po částech. Některé postavy, jako například Viktorie, budí dokonce dojem, že nechtějí, aby se o jejich minulosti někdo dozvěděl, aby znal jejich příběh. Jak už jsem podotkla výše, tajemnost, která zahaluje minulost postav a která vytváří svým postupným odhalováním značné napětí, ve spojení s větším množstvím takto vyprávěných příběhů nás vede k myšlence, že jsou tyto příběhy velmi důležité a že zřejmě hrají zásadní úlohu ve významu celého textu. Děje minulé ze života postav jsou pro nás tajemstvím, dokud nejsou vysvětleny a uvedeny ve spojitost s přítomností. V tu chvíli se čtenářské očekávání na chvíli uklidní, dokud není zjištěno další dávkou naznačených otázek.

To, že se tempo narativu při vyprávění zhušťuje, tvoří zajímavý kontrast s obvykle plynoucím časem textu. Mimo jiné to má efekt na čtenáře, který cítí tyto změny, kdy se přechází od volně plynoucího tempa k tempu zrychlenému (při vyprávění), a udrží jej to tak v napětí. Zvláště když má důvod očekávat, že k tomuto zrychlenému tempu dojde, a ono nepřijde. Například když Viktorie bouchne dveřmi jako ve výše uvedené ukázce, čtenář čekal, že se dozví něco o bližších okolnostech

tohoto výstupu, a nedozví se nic. Tento vícekrát použitý postup jej udržuje ve stálém napětí.

Severinova minulost se nám nezjeví vůbec, ale ta není tajemstvím, které by v nás vzbuzovalo napětí. Severin je postava, která stojí tak trochu mimo hlavní děj, je spíše v postavení jakéhosi pozorovatele, proto neočekáváme, že by nám zjevoval svou minulost a naše pozornost se spíše bude upínat na minulost postav z domu U Tonoucí hvězdy.

Budoucnost je mlhavě naznačena snovými vizemi, které prožívají současně Rojko a Severin. Je to blízká budoucnost? Je to opravdu budoucnost, která přijde, nebo jde jen o výplod chorého mozku? To jsou otázky, které nás napadají při četbě těchto úseků. Budoucnost je nejasná, ale tím víc tajemná, že se k ní poukazuje a nutí nás zauvažovat o tom, co bude.

Neméně tajemna spatřujeme při této analýze v přítomnosti textu. Tam, kde se odehrává hlavní příběh, funguje spousta tajemných zákonitostí a odehrávají se děje, které jsou tajemné samy o sobě. Více o tajemství v ději v následující kapitole.

1.4 Děj

Děj – příběh textu, je tajemný už svou příčinou, zákonitostmi svého průběhu. Vše se zde totiž odehrává jaksi osudově, existuje tu něco jako předurčenost k tomu, co se má kdy a komu stát.

Když se pozorněji podíváme na dějovou linii příběhu, zjistíme, že je značně rozvětvená. Existuje tu základní linie, která zahrnuje hlavní příběh dějové přítomnosti tak, jak jsme si ji znázornili výše v kapitole o času, a která tvoří rámec pro příběhy jednotlivých postav, to jsou linie vedlejší. Pojdme děj sledovat pozorněji podle tohoto rozlišení.

1.4.1 Hlavní děj

V hlavní dějové linii se nachází spousta momentů, které nejsou úplně rozumově vysvětlitelné, a proto tajemné. Patří mezi ně například už Severinův příchod do staré čtvrti a starobylého kostela; vypravěč zde přiznává, že jej sem láká nejen umělecký zájem, ale také zvědavost, tuší tedy, že se zde skrývá nějaké tajemství, nějaký příběh. Taktéž zájem o dům U Tonoucí hvězdy přichází jaksi mimoděk, vypravěč zde tuší skryté neobyčejné příběhy.

„Vtom zahlédl jsem onoho muže přecházet ulici a měřit rovnou cestou k tajemnému domu U tonoucí hvězdy. Rozběhl jsem se za ním, jednáje jaksi bez vůle, jako ve snách, a stál jsem vedle něho, když právě do dveří vkročil.“³⁷

Také setkání Severina s Rojkem, jak je popsáno v ukázce, má jakousi vnější příčinu. Vypravěč přiznává, že jedná ve snách, že ho něco puďí k tomu, aby šel s neznámým mužem a dozvěděl se příběhy, které jsou obsaženy v jeho vzdychání, jemuž byl přítomen před malou chvílí v kostele. Tento fakt působí silně na čtenáře, na jeho imaginaci: ten si může představovat mnoho původů sil, které hýbají se Severinem a nutí jej jít do staré čtvrti, přemýšlet o domě se zarezlým štítem a následovat tajemného muže až ke dveřím jeho bydliště U tonoucí hvězdy. To jsou nejasné základní příčiny děje.

„A teď jsem vlastně sám určitě nevěděl, co chci. Vejít do domu? Kdo mi bránil? Vniknout do jeho mysterií? Což tam nějaké bylo? Seznámit se s tím neznámým? Proč? Protože vzdychl a protože zůstával snad u Tonoucí hvězdy?“³⁸

Severin se začíná ptát. Táže se vždy po „procitnutí“ ze snového stavu, jaký byl popsán ve výše uvedené ukázce. Táže se po příčinách svého stavu, ptá se proč má vlastně nějaké otázky, proč jej zajímá dům U Tonoucí hvězdy a jeho obyvatelé. Z toho je patrné, co jsme rozvedli výše, že nutkání k těmto činům přichází odkudsi zvenčí, a to odkudkoli – zde už se čtenář může domýšlet. Vznikají zde záhadná místa nedourčenosti, na která poukazuje vypravěč právě svými otázkami. A protože jsou to otázky bez odpovědi, zvyšuje se tímto ještě tajemnost celého samotného děje.

Severin se neustále ptá na příčiny svého konání – ty jsou stále nevyjasněné, ale některé z jeho otázek jsou přeci jen zodpovězeny. Avšak k odhalení tajemství dochází přesně podle principů, které provázejí celý text a všechny jeho složky – jde o odhalování postupné. Do domu nejdříve nahlíží, touží se podívat dovnitř, ale to se mu podaří až naponěkolikáté. Jestliže se ptá, kdo v domě bydlí, co je to za jistě zajímavé obyvatele, shledává se s nimi postupně a také postupně poznává je i jejich příběhy. Detailněji jsme toto odhalování tajemství rozvedli už v předchozích kapitolách o prostředí i postavách. Severinovy neustálé otázky čechrají čtenářovu

³⁷ ZEYER, J. *Dům U tonoucí hvězdy*, s. 11.

³⁸ ZEYER, J. *Dům U tonoucí hvězdy*, s. 11.

mysl a nutí ji uvažovat o tom, jak by co mohlo být, jakou příčinu mají věci, které se mu stávají a které také vypadají tak, že vůbec nejsou náhodné. Čtenář je proto napjatý a touží se také, společně s vypravěčem, dozvědět, jak se věci mají. Touží také nahlédnout do nitra domu a uvidět jeho obyvatele, jako i jejich příběhy. Dalo by se říci, že Severin na začátku textu nastolí otázky, kterým je odpovědí celý další text. Na začátku určí téma hlavního dění, jež je rozváděno po celou dobu. Položí tak základ tajemnosti, která pak prochází celým textem.

Nejen příčiny dění různých příhod, které Severina potkávají a nejen otázky, které k němu přicházejí zvenčí, jsou tajemstvími, jež nejsou zodpovězena. V textu nalezneme hned několik dějových momentů, které jsou tajemné samy o sobě.

„Náhle mi bylo, jako bych na tu matku naši, zemi, hleděl s nějakého hlediska mimo ni, a viděl jsem ji celou, celou, nejen tu její část před sebou, šířící se v obejmutí nesmírného horizontu až do ohraničujících ji na sklonku nebes mlh. A najednou věděl jsem, jako zablesknutím v paměti, že v noci, v tom zapomenutém ráno snu, jsem ji byl tak celou spatřil, a ta vidina stála na mžik zase v dokonalé určitosti přede mnou... Celou viděl jsem ji, zemi naši, letící šíleně neobsáhlým prostorem kosmu, letící někam za nepochopitelným, neznámým cílem. Kam? Kam a proč? Kdo odpoví na tu otázku?...“³⁹

Vidiny v snovém stavu se vyskytují v textu hned několikrát. Prožívá je jednak Severin, jak je popisuje v uvedené ukázce, ale ty samé vidiny má také Rojko. Tím, že oba dva popisují svá zření stejně, že je jim tato vidina společná, vystupuje tato do popředí a nutí nás uvažovat: odkud přichází toto vidění? Je snad vnuknutím nějaké vyšší síly? Jisté je, že není normální, aby měli dva lidé stejné myšlenky, a tak čtenář předpokládá zásah nějakého vyššího principu, jasnozření se mu stávají podezřelými a tajemnými. Na otázky, které si zde klademe, ovšem text neodpovídá, tím je tajemnost zvýšena a zvyšuje se též napětí. Čtenář očekává, že se tyto záležitosti vysvětlí, ale nedojde k tomu, a tak text zůstane tajemným po celou dobu.

Nadpozemskými silami bez bližšího určení jsou snad vedeny i další záležitosti v příběhu, jakými jsou například schopnosti Rojka číst Severinovy myšlenky, nebo Rojkovy snové stavy, ve kterých, jak sám říká, hovoří „s nimi“ – s kým hovoří, či co v těchto stavech prožívá nebo vidí, to už nedopoví. Na těchto místech, která nejsou v textu zcela nečetná, se zcela zákonitě vytváří čtenářské očekávání, že Rojkovy stavy a schopnosti budou nějak racionálně vysvětleny. Ale nestane se tak, tajemství

³⁹ ZEYER, J. *Dům U tonoucí hvězdy*, s. 17.

není rozluštěno, a proto je vytvořen efekt napětí a zároveň velký prostor pro čtenářovu imaginaci.

Vraťme se ještě jednou k dílu Jakuba Arbesa a zauvažujme o tom, jak s účinkem nadpozemských sil pracuje on. Při srovnání principů vytváření tajemna v Domu U tonoucí hvězdy a ve Svatém Xaveriu nám vyvstane zřetelný rozdíl. Arbes zde také klade otázky, při líčení scény v kostele bychom asi očekávali zásah shůry nebo výskyt nějaké nadpozemské bytosti, příběh se zdá být po celou dobu také podmíněn nějakou vyšší silou, kterou nedokážeme popsat, ale cítíme, že řídí celý děj. Avšak v tomto bodě se už pojetí různí, protože zatímco Zeyer nechává své otázky otevřené, bez odpovědí, Arbes nakonec dokáže všechno rozumově vysvětlit, a tak čtenáři nezůstane než vyprchalý dojem tajemna z prostředí a okolností. Zdá se tedy, jako by Arbes pracoval spíše s tajemností v rovině postav a prostředí, zatímco Zeyer zdůrazňuje tajemnost děje. Ve Svatém Xaveriu je do nejvyšší míry vygradována tajemnost popisu prostředí a postav (viz scéna v kostele, popis Xaveria, popis jeho domu v Umlčí uličce), děj je tajemný jen po dobu, než je osvětlen, tím pak tuto tajemnost zcela ztratí. Zeyer se věnuje také důkladně tajemnému líčení prostředí i postav, ale je zde zřetelný důraz na ostatní složky, kterým jsou tyto jen průvodní. Důležitý je děj, jenž je tajemný, jak jsme si vyložili výše, už svou příčinou, přičemž žádný z tajemných dějů a okolností není v textu vysvětlen, a proto zůstane tajemným až do konce.

1.4.2 Příběhy jednotlivých postav

V dílčích epizodách jednotlivých postav nalezneme řadu jevů, které nás nutí zamyslet se nad tím, zda nemají životy a příběhy postav nějaký jiný vnitřní řád. Už samotný fakt, že se v jednom domě sejdou lidé s tak neobyčejnými osudy majícími i přes svou rozdílnou povahu něco společného, naznačuje, že nalézt jejich společný princip bude velmi důležité pro výklad textu celkově.

Podíváme-li se na příběhy jednotlivých postav, zjistíme, že v životě každé z nich se vyskytuje nějaký neodvratný moment, který jejich osud nezvratně modifikuje. Do života každé z postav vstoupí událost nebo čin, který ovlivní celé jejich další konání a počínání. Celestině zahyne při práci na moři muž a později zemře i její dítě, Viktorie se dá na cestu zhýralého života, ze které již nelze sejt,

Rojko nepředá dopis nenáviděnému soku v lásce a zapříčiní tak smrt dvou lidí. Dalo by se hovořit o osudovosti nebo předurčenosti, různí čtenáři by princip běhu světa asi také nazývali různě. A v tom se právě skrývá tajemnost těchto dějů, princip vyššího řádu zde není pojmenován ani vysvětlen, a tak nezbyvá, než aby si čtenář domýšlel sám. Mezi řádky se však dočítáme, že nějaká zákonitost života přece existuje, že vše v něm má své místo a důležitost.

Jednotlivé příběhy jsou zcela odlišné, avšak některé rysy mají společné. Například je nápadné, že žádná z postav nemá rodinu, děti, většina jich neprožila šťastnou lásku nebo tato byla nějakým způsobem překažena. Vesměs, pokud nebylo jejich rodinné štěstí zničeno okolnostmi zvenčí, mohou si postavy za svůj nešťastný osud samy – Viktorie si dobře uvědomovala nesprávnost své cesty, a přesto jí pokračovala dál, Rojko mohl překonat, a přesto nepřekonal svou hrdost a nepředal dopis milostnému sokovi. Viktorie skončí sebevraždou z nešťastné lásky, Rojko umírá z neznámé nemoci způsobené výčitkami svědomí. Všechny děje z domu U Tonoucí hvězdy spějí k jednomu konci, a to k nevyhnutelnému zániku všech postav. Jako prvního postihne smrt Rojka, když jej nadobro schvátí poslední zápas s neidentifikovatelnou chorobou, druhá v pořadí umírá Virginie, jež si smrt přichystá sama v podobě jedovatých výparů uhelného plynu, ostatní postavy zemřou požárem, který dům zachvátí na konci příběhu. Vypadá to, jako by všechno v domě špelo nutně ke smrti. Severin sem přichází v době svého tázání, v době své vnitřní nejistoty, aby vyslechl příběhy obyvatel domu a byl přítomen jejich zániku. Domnívám se, že se zde dostáváme k hlavnímu poselství textu, pojďme si jeho řeč přeložit do obecnějšího jazyka: Severin přichází do domu zrovna v době, kdy se začíná tázat po smyslu svého snažení, po smyslu a řádu veškerenstva, a to není pouze náhoda. Vypadá to téměř, jako by celý dům byl pouze nástrojem poznání určeným právě pro něj, jako by se na začátku textu vynořil ze starobylé čtvrti, a poté, co sdělil určené, zase zanikl. Dům postoupí Severinovi příběhy svých zoufalých obyvatel, kteří se řítí do záhuby, jako by chtěl říci: takhle ne! A proč? Obyvatelé domu mají jedno společné: žijí svou minulostí, nedokážou se od ní odpoutat, následky událostí jejich životů jsou různé (psychická, fyzická nemoc, výčitky svědomí...), ale vesměs špatné pro své nositele a směřující k neodvratnému konci. Postavy z domu U tonoucí hvězdy nevidí dopředu do budoucnosti, nevidí ani, čím by mohli být v přítomnosti. Proto musejí zemřít, aby demonstrovaly špatnou

cestu se špatným koncem a daly tak odstrašující příklad jak Severinovi, tak čtenáři⁴⁰.

1.4.3 Tajemný hybatel děje

Tajemné na ději celkově je zejména to, jak se vše odehrává jakoby řízeno nějakými vyššími silami, už jsme výše jmenovali objevení a zmizení domu, nápadná je podobnost příběhů vyskytujících se v domě i příchod Severina do domu zrovna v době, kdy prožívá svou *duševní krizi*, jak sám říká, a kdy má spoustu otázek. Tajemné jsou některé součásti děje, které souvisejí se snovými vizemi, domnělou komunikací s mimozemskými či jinými cizorodými bytostmi, nebo například Rojkovo zasvěcení do tajných věd. Žádná z těchto ani jiných tajemných součástí děje nejsou racionálně či jinak vysvětleny, proto zůstává na čtenáři, aby si je osvětlil nějakým vysvětlením sám. Tím text zůstává tajemný a napínavý po celou dobu; je pravdou, že se vyznačuje nápadnou převahou otázek nad odpověďmi. Nutí tak čtenáře neustále si doplňovat bílá místa podle svých čtenářských intencí, životních zkušeností a názorů a tím čtenáři spíše předkládá náměty k úvahám, než že by do důsledku řešil předložené otázky. Jak už jsme zmínili výše, tento postup se zcela liší od pojetí Arbesova, který otázky položené textem nějak vyřeší, většinou je dokáže racionálně vysvětlit, a tím zůstane pouze u tajemnosti prostředí a okolností, dějová tajemnost je vysvětlením snížena na minimum.

1.5 Vypravěč

1.5.1 Vypravěč hlavního příběhu

„Za několik dní vydal jsem se na cestu k domu U tonoucí hvězdy, vyhledat Rojka. Co jsem ho neviděl, byl mi v duchu stále přítomen. Cítil jsem jakýsi neurčitý smutek následkem všeho, co mi vypravoval. Sám zdál se mi tonoucí, poloutonulou hvězdou, ztroskotanou lodí proti skaliskám života. Měl na mne vliv tak silný, že jsem

⁴⁰ Tento aspekt textu je často interpretován vzhledem k souvislostem dobového kontextu; postavy v textu demonstrují špatný přístup k vědě a kultuře, negativně je hodnoceno neustálé obrácení se k minulosti, kulturního života národa jen ze svého dědictví, bývá spatřována potřeba obrátit se k racionálním principům vědeckého myšlení, které je ovšem v textu také značně zpochybněno (prezentováno medicínou, která si nedokáže poradit se vším, například neidentifikuje Rojkovu nemoc, Severin sám pochybuje). Stav na konci devatenáctého století bývá označován jako *krize vědeckého myšlení*, zároveň se u hlavní postavy objevuje krize duševní, postrádání víry (ať už náboženské, či jiné), a to je také příznačné pro zmíněnou dobu. Je třeba obrátit se k věcem novým přístupem, přístupem moderny, přístupem syntézy vědeckého i kulturně-náboženského myšlení.

*se tomu divil. Ani to, co jsem o něm věděl, nepůsobilo tak mocně na mne jako to, co jsem právem nebo neprávem o něm tušil.*⁴¹

Jediným fokalizátorem a zároveň hlavním vypravěčem příběhu je postava Severina. Abychom zjistili, co je pro něj a pro vyprávění Domu U tonoucí hvězdy charakteristické, provedeme nejprve jeho formální rozbor. Použijeme při něm nástrojů, jak je definuje Shlomith Rimmonová-Kenanová⁴².

Co se týče vztahu mezi vyprávěním a příběhem a jejich časové určení, jde o takzvané *vyprávění poté*, tzn. děj je vyprávěn až potom, co se udál, což je značně patrné i z ukázky. Typologickou charakterizací vypravěče pak dospíváme k několika veličinám: vypravěč je v rétorické *ich-formě*, ví právě tolik, co postava, jeho vzdálenost od vyprávění je minimální, nachází se v intradiegetické rovině, a protože je přímo účasten na ději, nazýváme jej vypravěčem homodiegetickým. Zde však nacházíme jeho nejvýznačnější a zároveň podivuhodnou vlastnost: vypravěč je sice účasten na ději, který vypráví, zároveň však svým postojem připomíná nestrannou, nezúčastněnou postavu. Zdá se, alespoň na první pohled, že Severin přichází do domu, aby zde zamíchal osudy jeho obyvatel. Tomu se však nestane; Severin až do konce textu vlastně pouze naslouchá příběhům a pozoruje je zvenčí. Zároveň je ale hluboce zasažen vším, co se dozvídá, a je ovlivněna jeho psychika a uvažování. Zpětně se tak dostáváme k ději, jenž Severina v tomto ohledu opět staví do centra pozornosti. Neboť předmětem hlavního děje se i z tohoto pohledu stává Severin, jeho psychické stavy a psychická proměna.

Tím, že při čtení váháme, zda je vypravěč spíše v poloze extra- či intradiegetické, vzniká neopakovatelné napětí, jehož je docíleno právě kontrastem zdánlivé nezúčastněnosti, a přitom hluboké účasti na ději. Otázkou také je, zda se vypravěč svou bezprostřední blízkostí ději nepohybuje už na hraně mimetické, zda zobrazení skutečnosti, i když podáno formou vyprávění v minulém čase, není snahou o její pravdivé zachycení. V tomto ohledu můžeme tedy tvrdit, že se pohybujeme na hraně mimesis a diegesis. To samé můžeme říci o dalším druhu vyprávění, které, ač z pohledu užití přímé řeči výhradně mimetické, má znaky diegetického převyprávění skutečnosti, která se stala už před lety.

⁴¹ ZEYER, J. *Dům U tonoucí hvězdy*, s. 37.

⁴² RIMMONOVÁ-KENANOVÁ, S. *Poetika vyprávění*, s. 93-112.

1.5.2 Vyprávění v příběhu

Vyprávění hlavního příběhu postavou Severina není v textu vyprávěním jediným; jak už jsme se často zmiňovali výše, vystupuje zde ještě několik dalších vypravěčů, mezi nimi je Rojko, Virginie či Celestina. Shlomith Rimmon-Kenanová tento druh vyprávění, narozdíl od druhu předešlého, nazvaného *vyprávění příběhu*, nazývá *vyprávěním v příběhu*. Úžeji jde o vyprávění s explikativní funkcí⁴³, tzn. tato vyprávění mají v textu vysvětlující charakter; vyprávěním o své minulosti postavy objasňují důvody svého nynějšího stavu. Jsou vždy vyjádřena přímou řečí, postavy pouze mluví, nefokalizují – fokalizace je výhradně záležitostí vypravěče-Severina.

Vyprávění jednotlivých postav mají v našem textu zvláštní postavení, protože jsou vlastně, ač relativně samostatná, součástí hlavního příběhu. Postavy, které vyprávějí své příběhy, jsou jimi víceméně dotknuty, jsou na těchto dějích bezprostředně zúčastněny. Zároveň však jsou interesovány pouze v těchto příbězích a postrádají schopnost (kromě Virginie) nějak modifikovat přítomný děj. Vyprávění mají spíše význam sama o sobě; tím, že jsou vyslovena, působí na postavu Severina, na jeho myšlení a uvažování.

Pokud chceme shrnout zvláštnosti postavení vypravěče/vypravěčů v Domě U tonoucích hvězd, konstatujeme, že napětí zde vzniká především kontrastem vypravěčova zdánlivého neúčastenství, a přitom hluboké účasti na ději, čehož je docíleno především tím, jak Severin v textu vystupuje – v podstatě se vůbec nijak nepříčiní, aby děj nějak pozměnil či posunul, zúčastňuje se ale svými myšlenkami, stálým uvažováním a také nasloucháním příběhům. Vlastně se ani nedozvídáme, jaké konkrétní následky na něj všechny události děje měly, víme jen, že se jej hluboce dotkly a zřejmě obrátily jeho myšlení jiným směrem.

1.6 Tajemství ukryté v řeči

Pohlédneme-li, po vzoru literární teoretičky Daniely Hodrové, na text jako možné místo s tajemstvím, otevrou se nám nové možnosti interpretace některých prvků textu. Naše pozornost se zaměří na vnořený de Quinceyův text Levana a tři matky žalu, ale také na snové vidiny letící, řítící se země. Zprvu nelogické spojení

⁴³ Autorka *Poetiky vyprávění* definuje kromě funkce explikativní ještě funkci *akční* a *tematickou*.

těchto dvou prvků se nám začne osvětlovat, podíváme-li se na tyto záležitosti podrobněji z různých úhlů.

1.6.1 Levana a tři matky žalu

„To je nejstarší z těch sester,“ pravil před sebe tónem, jako by recitoval, „nejstarší z těch sester –“

„Kdo? Ta milosrdná sestra?“ tázal se Anatol, jenž znal dosti dobře anglicky.

„Milosrdná?“ odpověděl blouznící s jakýmsi udivením. „Neznám, nevím...“ Zraky jeho zdvihaly se k stropu, mlčel chvíli a pak mluvil znova: „Matka slz, to je ta nejstarší z těch tří... Mater lacrimarum! To je ta, co volá po zmizelých na věky tvářích! Stála v Ramě, kde hlas byl slyšán žalující, Rachel plačící pro děti svoje, odmítající všechnu útěchu! Stála v Betlehemu, kdy meč Herodův dával neviňata... Matka slz, Matka slz!“⁴⁴

Tento úryvek textu, který cituje blouznící Rojko v nemocnici, je první zmínkou o existenci básně Levana a tři matky žalu. Všimněme si, že jej cituje Rojko, nemocný a upoutaný na lůžko, ke všemu cizí řečí, a to anglicky. Tento úryvek je pouze částí textu, o kterém se bude ještě na několika místech hovořit, a který bude celý citován až na konci. Proplétá se tedy celým dějem, a zprvu mu není příliš přikládána významnost. Svou tajemnost ovšem má od samého začátku; tím, že je uveden na začátku jeho úryvek vytržený z kontextu, a tím, že se o textu ještě několikrát hovoří, poutá na sebe pozornost. Čtenář Domu U tonoucí hvězdy však nemá dostatek informací, aby si mohl utvořit úplnou představu o tom, co tento text znamená a jaký význam má v textu primárním. Vytváří se tak značné napětí, čtenář očekává, že se dozví o textu více, informace však přicházejí jen v malých dávkách. V jistém smyslu se zde opět naplňuje obecný princip tvoření tajemna v Domě U tonoucí hvězdy, který pracuje tak, že z každé skutečnosti podává jen malou část, jež nutí čtenáře zamyslet se a vytvářet nějaká očekávání, zaplňovat bílá místa způsobená nedostatkem informací o dané záležitosti, a postupně pak přidává informace další.

Není to však jen tento princip, který tvoří tajemnost tohoto vnořeného textu. Je to také řeč, kterou je text citován, angličtina. Ve Francii, kam je děj Domu U tonoucí hvězdy umístěn, je angličtina cizí řečí, to tedy také zvyšuje tajemnost textu Levany.

⁴⁴ ZEYER, J. *Dům U tonoucí hvězdy*, s. 21.

Levana a tři matky žalu je text anglického básníka de Quinceyho; Rojko chová opis tohoto díla jako velkou vzácnost, pokládá jej za mistrovské dílo a přikládá mu velkou důležitost. Zde jsme zmínili dva faktory, které jsou pro tento text velice důležité. Jde totiž o to, že text je *opisem* a o to, že je mu dána velice konkrétní vlastnost – byl napsán básníkem de Quinceym. Podle Daniely Hodrové⁴⁵ mají vnořené texty s tajemstvím velmi často rys autenticity: domnívám se, že tento převažuje i zde, v případě textu Levany. Původní řeč, konkrétní označení autora a v neposlední řadě opis, tedy rukopisné zpracování původního textu, všechny tyto znaky se podle mého názoru váží právě k rysu autenticity, který tak nabývá na svých rozměrech. Od míry autenticity se pak velmi těsně odvíjí také tajemnost, vlastnost, kterou sledujeme v této práci nejvíce.

„Zavřel na chvílku oči, pojednou je otevřel dokořán a zvolal k mému velikému překvapení sonorní slovenčinou: „Hvězdy, hvězdy, hvězdy! Co jich je, co jich je! Je jich příval, a hle, démon vleče tu naši zemi, drží ji za zelené její vlasy, letí s ní, letí, letí! Tápí se s ní do bílé pěny rozbouřené Mléčné dráhy, do víru zběsile z oběhu vymknutých konstelací, do tůní příšerných vlasatic, do varu praskajících, roztráštěných slunců! Ted' vleče ji černým prázdnem! Úpí ta stará naše matka, úpí! Ó macecho, jak jsi zbrocena krví, jak jsi poskvrněna neřestí! Ale je mi tebe líto přece. Nesud' ji, Bože, – jsi-li!“⁴⁶

Řeč se dostává do popředí také v případě druhé citované ukázky. Slovenský jazyk zde reprezentuje exotickou, neznámou řeč, kterou hovoří tajemný blouznící cizinec. Jde tu o jakési zastření skutečnosti, nikdo z nemocnice nemůže Rojkovi rozumět, pouze Severin zná jazyk, kterým Rojko hovoří. Je to jen náhoda, že zrovna Severin je schopen porozumět výkřikům a vyprávění tajemného cizince? Je náhodou, že se Rojkovy snové vidiny tak nápadně podobají těm Severinovým? Nic není náhoda v případě textu Domu U tonoucích hvězd. Čtenář tuší podivné souvislosti, které zatím nedokáže objasnit, ale které poukazují na jakousi vzájemnou propletenost všech postav a dějů nacházejících se v textu. Tuší, že zde existují nějaké zákony, které řídí děj, nějaké síly hýbající s jednotlivými prvky jako figurkami ve stolní hře. Zde je to právě řeč, ale existuje spousta jiných bodů, které spojí dvě hlavní postavy a způsobí, že se děj odvíjí se zákonnou nutností.

Vraťme se ještě jednou k umístění samotného textu. Už jsme si řekli, že je zmíněn hned na začátku a připomínán občas po celou dobu příběhu. Těžiště, kde je

⁴⁵ HODROVÁ, D. *Text jako místo s tajemstvím*. In : *Místa s tajemstvím*, s. 146-161.

⁴⁶ ZEYER, J. *Dům U tonoucích hvězd*, s. 21.

uveden celý, je ale až na konci děje, kdy jej Severin předčítá smrtelně nemocnému Rojkovi. Jaký je význam samotného textu? Proč našel své místo až na samém konci příběhu? Na tyto otázky se nyní pokusíme nalézt odpovědi.

Text *Levana a tři matky žalu*, je, jak už jsme zmínili výše, čten z *opisu de Quinceyova díla*. Až doposud byl vnímán jako nadmíru tajemný text, okolnosti jeho čtení jsou nadmíru vážné a až téměř obřadné; Rojko leží na smrtelné posteli, rukopis je vytažen z šuplíku jeho stolu. Tím, že se Rojko zmíní, že zná text nazpaměť, dokládá, jakou důležitost pro něj toto dílo má. Tyto okolnosti, za kterých je text čten, jsou poněkud expresivní a ještě zvyšují tajemnost a důležitost samotného sdělení.

V textu se Severin dočítá o *Levaně*, římské bohyni novorozeňat, a jejích třech pomocnicích, třech „*matkách*“ – *Matkách žalu*. Jsou to jakési průvodkyně člověka životem a každá z nich, *Matka slz*, *Matka vzdechů* i *Matka temnoty*, má svůj úkol. Kdybychom chtěli interpretovat text samotný, usoudili bychom, že se jedná o jakousi lyrickou filozofující prózu, jež podává svůj názor na svět a životní pravdu. Tak budeme text vnímat i v našem případě, jen nám ještě chybí zasadit jej do kontextu textu primárního. Zde se bude nabízet hned několik cest, které nás s ním budou spojovaly:

Nejvíce nápadná, avšak také zřejmě nejvíce zavádějící je souvislost *Matek žalu* s třemi ženštinami z „*klece pomatených*“. Snažíme-li se najít nějaké obstojné interpretovatelné souvislosti s nimi, zřejmě se nám to nepodaří. Je sice pravda, že *Celestina* je podle charakteristiky blízká *Matce vzdechů*, *Antonie* svým zármutkem *Matce slz* a *Honorina* svým šílenstvím možná odkazuje k *Matce temnoty*, ale více podobností neshledáváme a takové srovnání by možná bylo trochu násilné. Podle teorie *Daniely Hodrové*⁴⁷ však text s tajemstvím obvykle nachází svůj vlastní obraz v textu primárním, se kterým se také někdy prolíná a vstupuje do něj, zhmotňuje se. V takovém případě bychom ovšem mohli tři stařeny z prvního poschodí interpretovat jako obraz textu, zhmotněný do sféry děje textu primárního. Ani tím ovšem tato kategorie daná teorií *Daniely Hodrové* není vyčerpána; *Matky žalu* se objevují ve vidinách *Rojka*, sklánějí se nad ním, dokonce se cítí být v područí jedné z nich, v moci *Matky temnoty*. Text vstupuje do příběhu jako jeho důležitá součást, najednou se ukazuje, že *Rojkovy principy*, *vidiny*, *vědomí* i *nevědomí* jsou nějak

⁴⁷ HODROVÁ, D. *Text jako místo s tajemstvím*. In : *Místa s tajemstvím*, s. 146-161.

spojeny s tímto tajemným de Quinceyho textem a jeho Matkami žalu. Text se tedy nakonec ukazuje být vodítkem ke smyslu textu primárního. K jeho důležitosti navíc přispívá to, že po jeho přečtení nastává konec děje, smrt všech obyvatel domu a následný požár, při němž zanikne i samotný dům. To nás donutí tázat se: čím bylo tak významným přečtení textu, když po něm všechno končí, jako by najednou ztratilo svůj smysl? Vede nás to k jednoznačné odpovědi, naznačené již výše: v textu se skrývají odpovědi na otázky položené v textu primárním. Rojko je v područí Matky temnoty, z něhož se nedokáže vymanit. Také Viktorie je v obdobné situaci, a uniknout svému osudu z vlivu Matek žalu nedokázaly ani ostatní postavy, proto musí všechny zemřít. A co znamená být pod vlivem Matek žalu? Trápení, výčitky svědomí, zármutek, nekonečný žal, žít s pohledem obráceným do šťastné minulosti, neschopnost podívat se kupředu. Právě tento přístup k životu je přivede do záhuby. Po celou dobu příběhu sledujeme směřování ke zjevení této pravdy, která je explicitně vyjádřena textem Levany a tří matek žalu, potažmo pak vztahem významu textu ke všem obyvatelům Domu U tonoucí hvězdy.

1.6.2 Letící země

„Viděl jsem ji, jak letí tím závrtným prázdňem, nejen v tom okamžiku, ale od nepojímatelně dávného počátku, do nepochopitelně nedohledné budoucnosti, bez oddechu, hučíc, slepě, jako zvíře štvané hrůzou z neviditelné nějaké zuřící smečky, více než titánské, nedomyšlitelně děsné, olbřímě mocné. Letěla pokryta pěnou svých rozbouřených vod a moří, s vlasy zježzenými svých pralesů, s nepravidelně, divoce tepajícím srdcem svých sopek, s plápolající myšlenkou svého živoucího lidstva a se smutkem svých zemřelých, zapadlých kultur...“⁴⁸

Dalšími místy s tajemstvím, která jsou v podstatě realizována řečí, jsou snové vidiny, které prožívají nezávisle na sobě Rojko i Severin.

Jako první je výjev zeměkoule, letící vesmírem a řítící se do záhuby, spatřen Severinem v hájku u řeky, kam přišel odpočívat. Tato vidina, z níž je vyňata uvedená ukázka, je tedy popsána ústy vypravěče – postavy Severina. Nachází se téměř na začátku textu, na začátku příběhu. Podruhé je ta samá vidina popsána Rojkem při jeho blouznění po nehodě omnibusu, když leží v nemocnici. Je to právě chvíle, kdy nemocný blouzní slovensky, a tak mu může rozumět právě jen Severin, který hovoří česky (zřejmě je tedy Čech). Je velmi zajímavé, že Rojko měl stejné vidiny jako nedávno Severin. Právě společná řeč jim umožní, aby si navzájem

⁴⁸ ZEYER, J. *Dům U tonoucí hvězdy*, s. 17.

porozuměli, a byl tak navázán kontakt, na základě kterého se začal odvíjet hlavní příběh. Obě postavy si ale brzy začnou rozumět i beze slov; Rojko ví, co si Severin myslí, zdá se, že je schopen číst jeho myšlenky. Severin se začíná v návaznosti na tyto události ptát, zajímá ho, kam letěla země v jeho myšlenkách a proč se řítí do záhuby, přemýšlí nad doposud ve svém nitru nezpochybněnou neomylností vědy, klade si otázky, na které nezná odpověď. Na cestu k odpovědím jej později postupně přivádí Rojko.

Zajímavé je, jak spolu vidiny letící země a text Levany souvisejí. Na první pohled vůbec nijak, když se ale podíváme na věc důkladněji, zjistíme, že první ze jmenovaných leží téměř na samém začátku textu, druhý pak na samém konci. Tvoří tak jakési ohraničení; ve svých snových vidinách vidí Severin zemi řítící se do záhuby, a začne se tázat, proč tomu tak je, který přístup je správný, cítí se vyviklán ze svých posavadních jistot – vědy i víry, a proto hledá následnosti za svými otázkami. Zde se tedy v pravém smyslu otvírá děj textu, který jej postupně bude přivádět na různé cesty k odpovědím na jeho otázky. Vše se dovrší přečtením textu Levany a tří matek žalu, který shrne vše doposud řečené a dovysvětlí pravdy, které předcházející text nedořekl. Když se pak Severin tyto pravdy dozví, může dům, jako nástroj poznání, použít zaniknout.

2 Dům U tonoucí hvězdy jako román zasvěcení?

Zeyerova novela, již v této práci celou dobu sledujeme, se nám naskytne v zcela jiném světle, konfrontujeme-li ji s teorií zásvětního románu, kterou podrobně analyzovala Daniela Hodrová ve své monografii *Román zasvěcení*⁴⁹. Není zcela nezajímavé tento úhel pohledu prozkoumat více.

V Domu U tonoucí hvězdy se vyskytuje spousta míst, která doslovně odpovídají znakům románu zasvěcení, definovaným Danielou Hodrovou. Zajímavé je, že na první pohled to nemusí být příliš patrné, prvky zásvětního románu objevíme až při bližším pohledu. Daniela Hodrová se sice zabývá spíše středověkým a tradičním románem zasvěcení, jemuž Zeyerova novela neodpovídá ani obsahem, ani využitím postupů, nalézáme přesto shody v odehrávání děje a vlastnostech postav.

Dům U Tonoucí hvězdy je v podstatě próza o poznání, tak jako iniciační román. Jedná se v obou případech o nalezení pravdy, odhalení vyššího principu řádu světa. Figuruje zde adept a zasvětitel, existuje zde brána poznání. *Iniciace* obvykle znamená v tomto románovém typu zasvěcení do principu vyššího řádu světa, jímž je adept obdařen zasvětitel, aby mohl spasit svět či jinak pomoci dobru, neboť je vyvolený. Prvky tohoto postupu shledáváme i v naší novele.

2.1 Trojúhelník zasvěcení

„Tři jsou hlavní postavy pohanského iniciačního obřadu: kněz, plačka (plačící chór) a ranhojič. Předmětem-bytostí středu je mrtvé božstvo, které je obřadem vzkříšeno k životu. Postavy obřadu a také románu zasvěcení se obvykle seskupují v jakýsi trojúhelník podobný symbolu světelné delty, v jejímž středu se nachází božské oko.

Adept, ranhojič z obřadu, je ten, který podstupuje mytickou cestu, je spasitel světa a vlastní duše. Zasvětitel, kněz z obřadu, vysvětluje adeptovi smysl jeho cesty. Panna, plačka a médium z obřadu, je prostředníkem mezi adeptem a bytostí středu.“⁵⁰

Takto tedy vypadá trojúhelník postav zasvěcovacího obřadu, jak jej sestavila Daniela Hodrová. Nepodobají se některé jeho rysy až nápadně postavám z Domu U tonoucí hvězdy? Adept má být v tradičním zásvětním románě ranhojičem, Severin je skutečně ranhojičem – lékařem. Podstupuje složitou cestu, kde sice

⁴⁹ HODROVÁ, D. *Román zasvěcení*.

⁵⁰ HODROVÁ, D. *Román zasvěcení*, s. 35.

nemusí plnit složité úkoly fyzické, ale psychické ano: Rojko, Severinův zasvětitel, se mu snaží vysvětlit nebezpečí, které pro lidstvo plyne ze současné doby, z jejího myšlení, přílišného materialismu, realismu, chybí jí spiritualita a syntetické myšlení, vidí proto zemi řítící se do záhuby a věští jí neodvratný zánik. Severin je postupně zasvěcen do takového náhledu a je zřejmě připraven zprostředkovat tuto pravdu opět dále, proto jej můžeme chápat v jistém smyslu jako spasitele⁵¹.

Do trojúhelníku postav nám ovšem v základním příběhu chybí panna, jež má být médiem mezi božstvem a adeptem, můžeme snad uvažovat o Virginii? Tato možnost se nezdá být příliš vhodná, už proto, že Virginie má vlastnosti přesně opačné než má tato postava mít, proto raději uzavřeme tuto záležitost s tím, že se zde postava panny neuplatňuje, že zde zřejmě pro zasvěcení není potřeba.

2.1.1 Severin jako adept zasvěcení

Adept zasvěcení má v tradičním zasněném románu některé vlastnosti, které jsou pro něj charakteristické, tyto vlastnosti můžeme nalézt také u Severina: adept je ve světě, do kterého vchází, cizincem – také Severin je cizincem v zemi, kde žije; to, že hovoří česky, odkazuje k jeho českému původu, přičemž děj je situován do Paříže, tedy Francie. Původ adepta je nejistý, tajemný, stejně jako původ Severinův, jenž je tajemný cizinec, muž s tajemnou minulostí. Ocitá se v novém světě, kde jsou nabourány jeho dosavadní hodnoty, vzápětí začne se ptát po pravdě. V momentě, kdy se začne tázat po smyslu a řádu veškerenstva, začne snad být vhodným kandidátem pro zasvěcení – od této doby je totiž vyvolen a jeho kroky jsou směřovány za poznáním pravdy, začíná jeho zasvěcení.

Vyšší mocí je uveden do staré čtvrti, kde se setká se svým zasvětitel, Rojkem. Hned vzápětí projde symbolickou bránou, vstupuje do zasvěcovacího rituálu. Daniela Hodrová hovoří o jakési hranici mezi dvěma světy, vnějším prostorem světa nezasvěcení a prostorem vnitřním, světem zasvěcení, kterou prochází adept po setkání se zasvětitel a která mívá podobu řeky (význam očištění). Také Severin po setkání se svým zasvětitel pluje po řece, aby následně prožil vstup do světa zasvěcení, kdy v háječku spatří ve snovém stavu vidinu letící země. Po vstupu do zasvěcení je uveden do prostoru nejvyššího zasvěcení, do domu U tonoucí hvězdy, kde je mu zjevena pravda a kde prožije nejvyšší stupeň svého

⁵¹ Je otázkou, zda bychom nemohli zde překročit rámec textu a chápat tuto výzvu, zasvěcení dalšího stupně, směrem k implicitnímu adresátovi, tedy ke čtenáři?

zasvěcení. Prostor zasvěcení, prostor domu U tonoucí hvězdy, se po iniciačním aktu stává nepotřebným, proto zaniká požárem, podobně náhle a tajemně, jako mizí místo iniciace v tradičním románu zasvěcení.

2.1.2 Rojko – adept i zasvětitel

Slovák Rojko na sebe ve vyprávění o své minulosti zmiňuje, že byl zasvěcován do tajných nauk. Zde je explicitně vyjádřeno několik momentů, které velmi jasně poukazují k románu zasvěcení. Vypráví, že byl na ulici rozpoznán učitelem tajných nauk (svým zasvětitel) jako vyvolený a určen k tomu, aby byl také zasvěcen. Částečně je tedy zaučen, ale jeho vzdělávání je přetrženo nešťastnou láskou k Editě, sestře svého učitele. Edita je zamilována do jiného, a právě tato skutečnost zapříčiní, že Rojko nedosáhne nejvyššího stupně zasvěcení. Rojko je napůl zasvěcen, ale ne zcela, protože již však překročil magickou hranici, skrze níž se nelze vrátit zpět, zůstane navždy uvězněn mezi těmito dvěma světy – nezasvěcení a zasvěcení. Daniela Hodrová navíc popisuje, jak adept často utíká, aniž by mohl uniknout před svým zasvěcením, i tento rys je nápadně blízký Rojkovi. Navíc se v jeho příběhu objevuje prostor zámku typický pro tradiční román zasvěcení a jako další charakteristický rys zde nacházíme také bloudění prostorem (jeho cestování).

Rojko je téměř zasvěcený, a tak může v našem příběhu hrát dále roli zasvětitel. V této úloze se ukazuje být vzhledem k Severinovi. Nejen předpoklad, že on sám je zasvěcen, ale i jeho nadpřirozené schopnosti a schopnost prohlédnout skutečnost hovoří pro to, že je možné vnímat jej jako zasvětitel. Avšak jak on sám vlastně působí na Severina? Nijak zvlášť ne, vlastně mu pouze vypráví svůj příběh a uvede jej do domu. Zde se Severin setká s obyvateli domu, kteří mu také vyprávějí své příběhy. Do vlastního dění se Severinovi nepodaří vůbec zasáhnout, neodvrátí od Rojka hrozbu smrti, nezabrání Viktorii v její sebevraždě, ani nezabrání požáru, který dům zachvátí. Nabízí se zde možnost, že Rojko a jeho příběh je pouze součástí sdělovaného, má navíc jen tu funkci, že Severina do domu přivede a seznámí jej s jeho obyvateli. To, co na Severina nejvíce působí, jsou totiž příběhy lidí, kteří v domě žijí, v nichž je ten Rojkův jen jedním z několika, a není zřejmě ničím důležitější než ostatní. Nabízí se nám nyní nová možnost, zasvětitel není pouze Rojko, ale všichni obyvatelé domu zároveň. Tato možnost by vzhledem k výše vyloženým skutečnostem také vypadala logicky. Předmětem zasvěcení by pak byly

právě jednotlivé příběhy, které svým vyslovením zasvěčují Severina do tajemství domu a jeho obyvatel, a které jsou snad v našem případě samy o sobě podstatnější než úloha zasvětitel.

„Zasvětitel velmi často pronáší zasvěčující řeč na smrtelném loži a zasvěcení má podobu předsmrtné zpovědi. ... Nejen zasvětitel, ale i adept a svět, který má adept spasit, se nalézají na prahu smrti, na pokraji propasti – adept-poslední potomek, panna, zachraňovaná na poslední chvíli před zneuctěním a smrtí, zámky a domy, které se v následující chvíli zřítí, svět, který se v následující chvíli zhroutí do propasti nicoty.“⁵²

Takto hovoří o postavách a prostoru zasvěcení Daniela Hodrová. Není její konstatování jako vystřižené z Domu U tonoucí hvězdy? Nepředcítá Severin text Levany a tří matek žalu Rojkovi ležícímu na smrtelné posteli? Nehovoří Rojko o Severinovi jako o tom, jenž „kráčí vedle propasti“⁵³? Nezřítí se dům přesně podle popisu Daniely Hodrové ve chvíli následující po přečtení textu Levany, tedy po vykonání nejvyššího stupně zasvěcení? V neposlední řadě také emblém domu, znak do vln zapadající hvězdy, odpovídá místu zasvěcení, které bývá označeno nějakým nápisem, tajemným hlasem či krví. Nemůže být tímto označením právě rozpuklý znak nad dveřmi domu?

Tyto a jiné otázky, rozebrané výše, nás přivádí celkem logicky na myšlenku, že text Domu U tonoucí hvězdy má skutečně velmi mnoho společného s tradičním románem zasvěcení. Avšak nelze říct, že by Dům U Tonoucí hvězdy byl čistě románem zasvěcení, musíme si uvědomit, že forma iniciačního románu je příznačná zejména pro díla starověká, mytická a středověká, od nichž se pak odvíjí další podoby tohoto žánru v beletrii romantické a pozdější. Je to zřejmě především esoteričnost tohoto žánru, která se tak náramně hodila pro zpracování tématu našeho textu. Postup využitý při stavbě Zeyerovy novely, blízký postupům využívaným v zásvětních románech, poskytl rámeček, do kterého se dal výtečně zasadit sdělovaný obsah. Také proto, že při prvním čtení není zasvěcování hlavní postavy příliš zřetelné, a objevuje se až při čtení zaujatém a důkladnějším, nelze mu přikládat příliš velkou pozornost, neboť bychom se primárně měli orientovat především na to, co nám dílo říká samo o sobě a nehledat v něm věci, které nás zbytečně odvedou na pole hypotetičnosti. Nicméně jsme si ukázali, jak se náš pohled na text Domu

⁵² HODROVÁ, D. *Román zasvěcení*, s. 179.

⁵³ ZEYER, J. *Dům U tonoucí hvězdy*, s. 22.

U tonoucí hvězdy může proměnit, pokud jej budeme číst se znalostmi teorie románu zasvěcení. Je to bezesporu pohled velice zajímavý a pomůže nám vidět tuto novelu v jiném světle, což nám může být k užitku při její výsledné interpretaci.

Závěr

Zeyerův *Dům U tonoucí hvězdy* se nám ukázal jako dílo složité, mnohvrstevnaté. Zjistili jsme, že jeho příběh lze při prvním čtení vnímat jinak, než při čtení druhém, několikatém a zaujatém. Lze jej číst z pohledu příběhu, jehož přítomnost je nejmarkantnější na začátku a na konci. Můžeme jej chápat jako dílo psychologické, neboť psychologická propracovanost osobnosti hlavní postavy i postav vedlejších a důsledně provedená analýza příčin a následků jejich činů je obdivuhodná a na svou dobu jistě neobvyklá. Noetický podtext skrývá problematika poznání pravdy o světě, po které hlavní postavy Rojka a Severina pátrají. Řešení tohoto problému není v textu vyřčeno, a to samo o sobě už může sloužit jako odpověď – tu necht' si zodpoví čtenář sám. V poslední kapitole práce jsme si také ukázali, jak lze text číst, známe-li teorii románu zasvěcení.

Text *Domu U tonoucí hvězdy* svou propracovaností v mnohém předběhl svou dobu. Psychologickou analytičností a důrazem právě na psychiku jedince nalézajícího se v určité psychologické situaci se přibližuje spíše próze z první poloviny dvacátého století, než románům svých soudobých kolegů. Dalším pozoruhodným faktem je ona mnohvrstevnatost, možnost číst dílo různými způsoby, otáčet jej a nahlížet do něj jako do kaleidoskopu. Hovořit o něm jako o dílu předjímajícímu postupy postmoderní literatury by bylo poněkud „přitažené za vlasy“, ale v oné mnohvrstevnatosti lze spatřovat prvky tohoto přístupu k próze, zejména pak v jeho formální rovině, čímž je ve své době naprosto dílem ojedinělým.

Opět se tedy dostáváme k historickému kontextu díla, z něhož tato novela nelze zcela vytrhnout. Nejenže představuje vrchol tvorby svého autora, ale je také bezpochyby jedním z nejzajímavějších děl konce devatenáctého století, a v jistém smyslu zachycuje onu příznačnou rozpolcenost, která je přítomna v mysli lidí na přelomu století. Tato hranice totiž neznamená jen plynulý přechod z jednoho století do druhého, ale je také poznamenána velkými změnami myšlení, které přináší krize vědeckého myšlení a vědomá absence víry. Z této situace vychází i její ztělesnění, postava Severina. I on se cítí vykořeněn v cizí zemi, pochybuje o racionálních principech vědy, zároveň se však nedokáže vrátit k naivní náboženské víře. Ztrácí tak oporu svého myšlení, je vyviklán ze svých zásad a nucen, ba přímo puzen hledat nové opory a vysvětlení. Ty mu přinesou rozhovory s obyvateli *Domu U tonoucí hvězdy* a jejich příběhy minulé i současné. Zjistí pak, že nelze věřit neomylnosti ani

jedné strany mince, vědy ani víry, a že pravdu je třeba hledat v syntéze těchto dvou, v syntéze všeobecné. Jedině ta může obsáhnout vše, jinak na každé ze zmiňovaných stran něco chybí. Ze života totiž nelze vyřadit ani vědu, která dokáže zodpovědět mnohé otázky, ani esoteričnost či náboženskou víru, které jsou schopny zodpovědět otázky ostatní. Fiktivní prostor a čas předpokládá existenci nějaké vyšší síly, která řídí běh vesmíru, stanovuje řád všehomíra. Ačkoliv text explicitně nevyjadřuje tuto skutečnost, čteme ji mezi řádky tak jasně, jako ostatní děje.

A jak text vlastně zobrazuje hlavní téma, jakým způsobem je tedy vystavěn? Vypravěč je zároveň postavou, Severinem. Severin přichází do staré čtvrti zrovna ve chvíli, kdy se mu rozpadají životní hodnoty, kdy je znejistěn ve svých postojích, a nalézá zde Rojka, se kterým jej později také, jako s člověkem, který je schopen zodpovědět jeho otázky, spojí to, že se stane jeho osobním lékařem. V Domě U tonoucí hvězdy je Severin svědkem několika scén, které hovoří o nevalném stavu současného života obyvatel domu. Postupně se dozvídá i důvody současného žití postav, když se tyto rozhovoří o své minulosti. Z jejich příběhů je patrné, že jsou to vesměs postavy nešťastné, jejich život je zle a natrvalo ovlivněn událostmi již dávno uplynulého času. Ani jedna z postav nemá rodinu, lásku, není šťastná. V závěru se Severin dočítá v textu o Levaně a třech matkách žalu o předurčenosti jedince, který je po celý život zmítán silami zármutku v různých stupních, od vzdechů přes pláč až po úplné zatracení. Všechny tyto události na Severina působí, až posléze úplně změní jeho způsob myšlení. Od vědeckého racionalismu se dostane až na hranu příklonu k esoterismu a uvědomí si existenci sil, jež řídí lidské osudy. Pravdou je, že tím se jeho složitá psychologická situace nevyřeší, alespoň ne v samotném textu, ale dá se předpokládat jistá změna v myšlení a snad upevnění jeho postojů.

Celou dobu zde hovoříme o tajemnosti – částečné neprůhlednosti Zeyerova díla (kterou jsme ovšem podkryli), ale podstatnou část této práce tvořil literárně-teoretický rozbor, zejména pak hledisko uplatnění motivu tajemství a principy práce s ním. Ty se dají shrnout, na základě podrobné analýzy provedené výše, do obecnější podoby takto: tajemství je vlastně nevyřčená skutečnost, která si nepřeje být viděna, je to něco, co je skryto. Odhalení pravé skutečnosti není jednoduchá záležitost, v naší novele probíhá velice rafinovaně a postupně. Tajemství se projevuje ve všech složkách díla, v prostředí, kolem postav, v ději, v čase. Rozbor,

který jsme výše provedli, ukázal, že nejprve je vždy podána čtenáři jen malá část skutečnosti, jen jakási „ochutnávka“, často v podání jen jednoho z lidských smyslů, přesto je však okamžitě vnímána a interpretována. To zaručuje nesmírnou napínavost tohoto postupu, neboť zakládá čtenářské očekávání; čtenář stále čeká, co se dále dozví. Informace jsou odvažovány v malých, přesně odměřených dávkách, není jich podáno víc, než je pro danou chvíli nezbytně nutné. Až po několika takovýchto dráždivých soustech předkrmu přichází na řadu hlavní chod, a to explicitním vyjádřením zatajované skutečnosti. Jenže rozkrytím skutečnosti vše nekončí, vrší se další a další otázky, na které ani text nepodává explicitní odpovědi. Po přečtení textu máme dokonce pocit, že nám předložil více otázek, než odpovědí na ně. Toto nedorečenost, zakrytí podstaty věci, je nejpodstatnějším rysem tohoto Zeyerova díla, a proto jsme jej nazvali jménem a věnovali se mu poměrně rozsáhle v této práci. *Tajemným* je totiž Dům U tonoucí hvězdy nejen principem, který v něm vládne, ale také svou náznakovostí, existencí velkého počtu tzv. míst nedourčenosti. *Tajemství* v něm číhá doslova na každém rohu, a zejména v domě U tonoucí hvězdy. Přichází jej odkrýt Severin, který dává nahlédnout pod pokličku i nám, čtenářům, a nutí nás tak zauvažovat o smyslu lidského života, o hodnotách a principech platných pro fungování všehomíra.

SEZNAM LITERATURY

1. ARBES, Jakub. *Svatý Xaverius*. In : *Romaneta*. Vyd. 11. Praha : Československý spisovatel, 1975. S. 7-110.
2. HAMAN, Aleš. *Trvání v proměně : česká literatura devatenáctého století*. Vyd. 1. Praha : ARSCI, 2007. S. 284-285. ISBN 978-80-86078-71-7.
3. HODROVÁ, Daniela. *Místa s tajemstvím : (kapitoly z literární topologie)*. Vyd. 1. Praha : Koniasch Latin Press, 1994. 214 s. ISBN 80-85917-03-3.
4. HODROVÁ, Daniela. *Román zasvěcení*. Vyd. 1. Jinočany : H&H, 1993. 230 s. ISBN 80-85787-34-2.
5. NOVÁK, Jan V. + Arne. *Přehledné dějiny literatury české*. Vyd. 5. Brno : Atlantis, 1995. S. 686-696. ISBN 80-7108-105-1.
6. NÜNNING, Ausgar. *Lexikon teorie literatury a kultury : koncepce – osobnosti – základní pojmy*. Vyd. 1. Brno : Host, 2006. ISBN 80-7294-170-4.
7. OTRUBA, Mojmir; HOMOLOVÁ, Květa; et al. *Julius Zeyer*. In : *Čeští spisovatelé 19. století*. Vyd. 1. Praha : Československý spisovatel, 1971. S. 230-234.
8. RIMMONOVÁ-KENANOVÁ, S. *Poetika vyprávění*. Vyd. 1. Brno : Host, 2001. 176 s. ISBN 80-7294-004-X.
9. ŠŤASTNÝ, Radko. *Julius Zeyer*. In : *Čeští spisovatelé deseti století*. Vyd. 2. Praha : HQ Kontakt, 2001. S. 418-420. ISBN 80-903071-0-8.
10. ZEYER, Julius. *Dům U tonoucí hvězdy*. Vyd. 8. Praha : Československý spisovatel, 1957. 141 s.